

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE DOLAYLILIK KATEGORİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANAN BAŞ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İBRAHİM TAŞ

BİLECİK, 2022

10493301

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE DOLAYLILIK KATEGORİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANAN BAŞ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İBRAHİM TAŞ

BİLECİK, 2022

10493301

BEYAN

Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık Kategorisi adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Canan Baş

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Dolaylılık kategorisi güncel dilbilim çalışmalarında bağımsız bir gramer kategorisi olarak kabul görmüştür. Çağdaş lehçeler kadar Tarihî metinler de günümüzde yapılan dil bilgisi incelemelerine çalışma alanı sunmaktadır.

Bu tez çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasından seçilen üç eser (*Hüsrev ü Şirin*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Yusuf ve Zeliha*) dolaylılık kategorisi bakımından incelendi.

“Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık Kategorisi” adlı tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tez ile ilgili temel bilgilerin verildiği ve temel kavramların açıklandığı giriş bölümüdür. İkinci bölüm tez konusuyla ilgili teorik bilgileri içeren kuramsal çerçeve bölümüdür. Üçüncü bölüm elde edilen teorik bilgiler ışığında, taranan eserlerin incelendiği ve değerlendirildiği bölümdür. Dördüncü bölüm ise yapılan incelemeler neticesinde ulaşılan bulguların sunulduğu sonuç bölümüdür.

Lisans ve yüksek lisans dönemi boyunca bana kattıklarından ve bilhassa yüksek lisans tez yazım sürecindeki kılavuzluğundan ötürü danışman hocam Prof. Dr. İbrahim TAŞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Canan Baş

2022

ÖZET

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE DOLAYLILIK KATEGORİSİ

Dolaylılık (indirectivity) kategorisi dilbilimde ifade edilen bilginin elde edildiği kaynakların gramatikal olarak işaretlenmesi esasına dayanan kanıtsallık (evidentiality) kategorisinin bir alt kolu olarak tanımlanmaktadır. Kanıtsallık kategorisinin görevi konuşurun ifade ettiği bilgiye hangi yolla ulaştığını işaretlemektir. Kanıtsallık doğrudan (dolaysız) ve dolaylı olarak iki şekilde gerçekleşir. Türkçede kanıtsallık kategorisi, bilginin dolaylı yollardan elde edildiğine göndermede bulunan dolaylılık (indirectivity) olarak öne çıkmaktadır. Dolaylılık kategorisi, konuşurun olayın katılımcısı ya da şahidi olmadığı yahut katılımcısı olup sonradan fark ettiği durumları kapsamaktadır. Konuşur, bu durumda eylem gerçekleştikten sonra devreye girmektedir. Daha kapsamlı olan ve dolaylılık kategorisini de içerisine alan kanıtsallık kategorisi ise, bilginin kaynağı ile ilgilenen gramer kategorisidir. Dünya dillerinde bilgi kaynağının işaretlenmesinde farklılıklar bulunmaktadır. Kimi diller bilginin hangi dolaylı yollardan ifade edildiğini morfolojik olarak işaretlerken kimi diller leksik-sentaktik olarak işaretlemektedirler. Türk dillerinde bilginin kaynağı eski dönemlerden itibaren morfolojik olarak güçlü bir şekilde ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra leksik-sentaktik olarak da desteklenebilmektedir. Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık kategorisi Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i ve Mes'ûd bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar*'ı özelinde incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylı bilgi türünün işaretlenmesinde hangi eklerin, hangi durumlarda tercih edildiği tespit edilmiş ve hangi pragmatik anlamların ortaya çıktığı yorumlanarak dolaylılık kategorisi incelenen örneklerden hareketle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanıtsallık, Dolaylılık, Eski Anadolu Türkçesi, Geçmiş Zaman.

ABSTRACT

INDIRECTIVITY CATEGORY IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Indirectivity is the immediate sub-branch of the evidentiality category, which is based on the grammatical marking of the origin of the referred information in linguistics. The function of the evidentiality category is to mark the way of the speaker to access the information he/she expresses. Evidentiality takes place in two ways: directly and indirectly. The evidentiality category in Turkish comes in the form of indirectivity, which refers to getting information through indirect ways. The indirectivity category refers to any situation where the speaker is not included in or witnesses the event or the speaker notices the case later on though he/she is included in. In this case, the speaker gets involved after the action is finished. The evidentiality category, which is more comprehensive and includes the indirectivity category as well, is the grammar category that deals with the origin of information. World languages have differences in marking the origin of information. Whereas some languages mark the indirective way of information morphologically, some mark it lexically and syntactically. Turkic languages have had a powerful way of expressing the origin of information morphologically since ancient times, however it may be supported lexically and syntactically, as well. In this study, the indirectivity category in Old Anatolian Turkish was examined focusing on three works, namely, *Yusuf ve Zeliha*, *Hüsrev ü Şirin*, and *Süheyl ü Nevbahar*. The suffixes used to mark the indirective kind of information and the circumstances under which they were used in Old Anatolian Turkish were determined, the pragmatic meanings that showed up were commented on, and the indirectivity category was evaluated on the grounds of the reviewed examples.

Keywords: Evidentiality, Indirectivity, Old Anatolian Turkish, Past Tense.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konu.....	1
1.2. Amaç	1
1.3. Yöntem.....	1
1.4. Veri.....	2
1.5. Kapsam.....	2
1.6. Sınırlılıklar	3
1.7. Temel Kavramlar	3
1.7.1. Kanıtsallık.....	3
1.7.2. Dolaylılık.....	4
1.7.3. Eski Anadolu Türkçesi	5
1.8. İkincil Kavramlar	9
1.8.1. Zaman	9
1.8.2. Görünüş	10
1.8.3. Kip	11
1.8.4. Kiplik.....	12
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	16

2.1. Kanıtsallık Kategorisi.....	16
2.1.2. Dünya Dillerinde Kanıtsallık Kategorisi	20
2.2. Dolaylılık Kategorisi.....	23
2.2.1. Türk Dil ve Lehçelerinde Dolaylılık Kategorisi	24
2.2.2. Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları.....	26
3. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE DOLAYLILIK KATEGORİSİ	28
3.1. Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık İşaretleyicileri	28
3.1.1. {-mİş} İşaretleyicisi	28
3.1.2. {+Imİş} İşaretleyicisi	40
3.1.3. {-Up} İşaretleyicisi	46
3.1.4. {-DI} İşaretleyicisi	47
3.1.5. {+IDI} İşaretleyicisi	49
3.1.6. Sözlüksel İşaretleyiciler	50
3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları ..	51
3.2.1. Tahmin / İhtimal	52
3.2.2. Eleştiri	52
3.2.3. Beğeni / İltifat	53
3.2.4. Acıma	53
3.2.5. Şımarma.....	54
3.2.6. Kızma / Kınama	54
3.2.7. Hesap Sorma / Meydan Okuma	55
3.2.8. Küçümseme / Aşağılama	55
3.2.9. Yüceltme / Övgü.....	56
3.2.10. Pişmanlık	57
3.2.11. Hayret / Şaşırma	57
3.2.13. Sitem / Yakınma.....	58

4. SONUÇ	60
KAYNAKÇA	64

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri.....	8
Tablo 1.2. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri.....	8
Tablo 1.3. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri.....	8
Tablo 2.1. Kanıt Sistemlerinde Anlamsal Parametreler.....	13
Tablo 3.1. {-mİş} Ekinin Çekimi.....	23
Tablo 3.2. {-mİş} Ekinin Çekimi.....	24
Tablo 3.3. {+Imİş} Ek-Fiilinin Çekimi.....	34
Tablo 3.4. {-Up} Ekinin Çekimi.....	40
Tablo 3.5. {-DI} Ekinin Çekimi.....	42
Tablo 3.6. {-DI} Ekinin Çekimi.....	42
Tablo 3.7. {+IDI} Ek Fiilinin Çekimi.....	44

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Dünya Dillerinde Kanıtsallık.....	14
Şekil 2.2. Bilgi Kaynağının Türleri.....	15
Şekil 4.1. Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık İşaretleyicilerinin Kullanım Oranları.....	54

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

ET: Eski Türkçe

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

HŞ: Hüsrev ü Şirin

SN: Süheyl ü Nevbahar

YZ: Yusuf ve Zeliha

1. GİRİŞ

1.1. Konu

Eski Anadolu Türkçesinin dolaylılık kategorisi bakımından durumu, bu çalışmaya konu edilmiştir. Dolaylılık kategorisi, kanıtsallık kategorisinin bir alt kolu olarak değerlendirilmektedir. Kanıtsallık kategorisi bilgi kaynağını işaretler. Bilgi doğrudan (dolaysız) veya dolaylı olarak elde edilebilir. Kanıtsallık kategorisi de bu durumda iki kola ayrılır. Türk dil ve lehçelerinde kanıtsallık kategorisi dolaylılık olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada kanıtsallık terimi değil, *dolaylılık* terimi tercih edildi. Dolaylılık kategorisi, bilginin dolaylı yollardan elde edildiğini işaretleyen dilbilimsel bir kategoridir. Dolaylı bilgide konuşur, olaya tanıklık etmemiştir veya olayın bilinçli katılımcısı değildir. Dolaylı bilgi; aktarma, algılama ve çıkarım yoluyla elde edilebilir. Aktarma yoluyla elde edilen bilgi, konuşura ikinci veya üçüncü kişiler tarafından iletilebilir. Algılama yoluyla elde edilen bilgi, beş duyu organının herhangi biriyle elde edilebilir. Çıkarım yoluyla elde edilen bilgi ise konuşurun tecrübelerine ve alışkanlıklarına dayanır. Bu doğrultuda tez çalışmasında Eski Anadolu Türkçesinde (YZ, SN, HŞ) dolaylılık kategorisinin ne şekilde görüldüğü incelendi.

1.2. Amaç

Eski Anadolu Türkçesi eserleri güncel dil bilgisi çalışmalarına alan tanımaktadır. Dolaylılık kategorisi son dönemlerde Türk dil ve lehçeleri çalışanlarının üzerinde durduğu bir konudur. Bu çalışma da Eski Anadolu Türkçesinin dolaylılık kategorisi açısından durumunu ortaya koymak temel amaç edinilmiştir.

1.3. Yöntem

Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık Kategorisi adlı tez çalışması için yapılan araştırmalar nitel araştırma yöntemlerine uygun şekilde yapılmıştır. Bunlardan literatür tarama, gözlem, karşılaştırma, doküman analizi yöntemlerine başvurulmuştur.

Bu tez çalışmasında dolaylılık kategorisini ve dolaylılık kategorisinin ilişkili olduğu diğer dil bilgisi kategorilerini açıklayabilmek adına literatür tarama yöntemine başvuruldu. Bu araştırmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda dolaylılık kategorisinin diğer dil bilgisi kategorileriyle bağlantısı izah edildi. Söz konusu dil bilgisi kategorilerinin sınırlarını belirleyebilmek adına ilgili kategorilerin ayrıışan ve birbiriyle karıştırılan noktaları ele alınarak

açıklandı. Literatür tarama yöntemine tez çalışmasına örnekler sunacak olan eserlerin belirlenmesinde de başvuruldu. Eski Anadolu Türkçesinin genelini yansıtmak adına dönemin başlangıç, orta ve son evresinden birer eser olmak üzere üç eser belirlendi. Dolaylılık kategorisi incelemelerine daha uygun örnekler sunabilmesi adına bu eserlerin mesnevi türünde olmasına dikkat edildi. Belirlenen eserlerden seçilen örnek beyitlerin aktarılmasında hâlihazırdaki çalışmalardan yararlanılmakla birlikte transkripsiyon ve tercüme tamamen bize özgüdür.

Bu tez çalışmasında gözlem ve karşılaştırma yöntemlerine de başvuruldu. Belirlenen her bir eser için birçok çalışma tarandı. Taranan çalışmalarda beyitlerin transkripsiyonlanmasında farklılıklar gözlemlendi. Çağdaş bulgular ışığında kapalı /è/ bir fonem olarak kabul edilmiş ve transkripsiyonda gösterilmiştir. Bunun yanında standartlaştırma adına ‘nazal n’ sesi /ŋ/ işaretiyle gösterilmiştir.

Belirlenen eserlerin gramatikal olarak incelenme aşamasında doküman analizi yönteminden yararlanıldı. Belirlenen eserler titizlikle incelenerek Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicileri tespit edildi. Elde edilen veriler sınıflandırma yapılarak sunuldu. Doküman analizi yöntemiyle elde edilen veriler ilgili gruplara ayrılarak yorumlandı ve değerlendirildi.

Tez çalışmasında ilgili grafik, tablo ve görsellere yer verildi.

1.4. Veri

Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık Kategorisi adlı tez çalışması için literatür tarama yöntemiyle elde edilen veriler, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inden, Mes'ûd'un *Süheyl ü Nevbahar*'ından ve Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sından tez konusu doğrultusunda seçilen örnek beyitlere dayanmaktadır. Bahsi geçen her üç eser incelendi, örnek teşkil edebilecek beyitler tespit edildi. Tez çalışmasına işlenirken tez konusu bağlamında değerlendirildi. Eserlerden seçilen örnek beyitler, eserin kısaltması ve beyit numarası ile gösterildi. Örneğin, *Süheyl ü Nevbahar*'ın 4749. beyiti **SN 4749** şeklinde belirtildi.

1.5. Kapsam

Çalışmamız teorik olarak dolaylılık kategorisini kapsamakla birlikte dolaylılık kategorisinin incelenmesi esas olarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Şeyhî'nin *Hüsrev*

ü Şirin'i, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı ile Mes'ûd'un *Süheyl ü Nevbahar*'ı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu eserlerle ilgili:

Hüsrev ü Şirin eseri için Prof. Dr. Ozan Yılmaz'ın *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn* adlı çalışmasından, Tuba Tülübaş'ın *Hüsrev ü Şirin Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin* adlı yüksek lisans tezinden ve Funda Şan'ın *Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)* adlı doktora tezinden; *Yusuf ve Zeliha* eseri için Prof. Dr. İbrahim Taş'ın *Şeyyād Hamza, Yūsuf ve Zeliḥā [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası]* adlı çalışmasından; *Süheyl ü Nevbahar* eseri için Prof. Dr. Cem Dilçin'in *Süheyl ü Nev-Bahar İnceleme-Metin-Sözlük* adlı eserinden ve Özkan Cığa'nın *Süheyl ü Nev-bahar (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

1.6. Sınırlılıklar

Eski Anadolu Türkçesi döneminin tüm eserleri çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Yalnızca adı geçen *Hüsrev ü Şirin*, *Yusuf ve Zeliha*, *Süheyl ü Nevbahar* eserleri taranmıştır. Taranan eserler üzerinde dolaylılık kategorisi bağlamında tespit edilen gramatikal ve sözlüksel işaretleyiciler incelenerek değerlendirilmiştir.

1.7. Temel Kavramlar

1.7.1. Kanıtsallık

Yabancı literatürde daha çok evidensiyel (evidentiality) terimiyle ifade edilen kanıtsallığın tanımı ve sınıflandırmaları hakkında dilbilimde iki farklı görüş söz konusudur. Bunlardan biri kanıtsallığın epistemik kipliğin bir alt kolu olduğu görüşüdür (Palmer, 2001: 35; Aksu-Koç 2000: 15). Bu tez çalışmasında da benimsenmiş olan diğer görüş ise kanıtsallığın tıpkı zaman, görünüş gibi bağımsız bir gramer kategorisi olduğudur (Aikhenvald, 2004: 1). Dilbilimde kanıtsallık kategorisiyle ilgili daha yakın tarihli çalışmalar incelendiğinde kanıtsallık kategorisinin bağımsız bir kategori olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır (Aslan Demir, 2013: 409; Üzüm, 2017: 69-77; Özbaykal, 2019: 58; Doğan, 2018: 2; Alptekin, 2022: 18).

Kanıtsallık kategorisi, konuşurun ifade ettiği önermedeki bilginin kaynağıyla ilgilenir ve konuşur tarafından ifade edilen önermedeki bilginin kaynağını bildiren işaretleyicileri içine alır. Bilgi doğrudan ya da dolaylı olarak elde edilir. Doğrudan bilgi hiçbir aracı olmaksızın, ifade edilen bilginin ya katılımcısı ya da şahidi olarak elde edilir. Dolaylı bilgi ise dolaylı yollardan, aracılı olarak elde edilir. Kanıtsallık kategorisi morfolojik ve leksikal olarak

işaretlenebilir. Morfolojik işaretleyiciler fiillere, isimlere ve isim soylu sözcüklere eklenerek kanıtsallığı işaretleyebilir. Bazı sözlüksel birimler kullanılarak ise kanıtsallık leksikal olarak işaretlenebilir. Örneğin *Annem yemek yaptı* cümlesinde, bağlamdan bağımsız olarak konuşur doğrudan bilgiyi ifade ederken *Annem yemek yapmış* cümlesinde yine bağlamdan bağımsız olarak dolaylı bilgiyi ifade etmiştir. Burada bu ayrımı belirten *-tı* ve *-mış* ekleridir. İlk cümlede *-tı* doğrudan elde edilmiş olan, şahidi olunan bir olayı ifade ederken ikinci cümlede *-mış* eki dolaylı olarak elde edilen bilgiyi işaretlemiştir. Bilgi türlerini belirlemede daha kesin konuşabilmek için bağlam ve sözlüksel işaretleyiciler de önem taşımaktadır. İlk cümle örneğin, *Annem yemek yaptı sanırım* şeklinde olsaydı burada *sanırım* sözlüksel olarak dolaylılığı işaretlemiş olurdu. Böylelikle konuşurun bu bilgiye dolaylı olarak (Mutfaktan yemek kokusu geliyor annem yemek yaptı.) ulaştığı söylenebilirdi.

1.7.2. Dolaylılık

Türkçede kanıtsallık yalnızca dolaylılık tabanında incelenen bir gramer kategorisidir. Çünkü morfemin kanıtsallık işaretleyicisi olarak kabul edilebilmesi için tek başına bilginin kaynağını işaretleyebilmesi gerekir. Yani kanıtsallık, doğrudan kanıtsallık işaretleyicileri olarak bilinen morfolojik yapılar Türkçede tek başına bilginin kaynağını işaretlemede yetersiz olduklarından dolaylılık olarak ele alınmaktadır. *-mış* tek başına bilginin kaynağı olduğunu bildirir. Fakat *-DI* bilginin kaynağına işaret eden bir sözlüksel işaretleyiciyle kullanıldığı durumda alıcıya önermenin kaynağı hakkında bilgi verebilir (Üzüm, 2019: 95). Dolaylılık kategorisi, bilginin dolaylı yollarla elde edildiğine göndermede bulunan dilbilimsel bir inceleme alanıdır (Tuğlacı, 2020: 175). Dolaylı bilgi üç şekilde elde edilebilir. Konuşur; dolaylı bilgiyi bir başkasından duyarak yani *aktarıma dayalı* olarak elde edebilir, tecrübelerinden ve olay veya durumun sonuçlarından yola çıkarak yani *çıkarıma dayalı* olarak elde edebilir, beş duyu organından herhangi biriyle algılayarak yani *algıya dayalı* olarak elde edebilir. Dolaylılık işaretleyicileri yalnızca bilginin dolaylı olarak elde edildiğine göndermede bulunur, bilginin hangi dolaylı yollardan elde edildiği konusunda bilgi vermez. Konuşur, *Annem yemek yapmış* cümlesini ifade ettiğinde dinleyici bu bilginin dolaylı bilgi olduğunu anlayabilir fakat hangi dolaylı bilgi türü olduğu konusunda bilgi sahibi olamaz. Burada devreye bağlam girer. *Ablamdan duyduğuma göre annem yemek yapmış* ve *Mutfaktan yemek kokuları geldiğine göre annem yemek yapmış* cümleleri dolaylı bilgi içermektedir fakat birinci cümlede aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusu iken ikinci cümlede algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bu tez çalışmasında incelenen eserlerden hareketle dolaylı bilgi

türlerinin Eski Anadolu Türkçesinde nasıl işaretlendiği, hangi anlamları ifade ettikleri ortaya konmuştur.

1.7.3. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırdığımız yazı dili, Azerbaycan, Irak, Suriye, Anadolu ve Rumeli bölgesinde Oğuz-Türkmen lehçesi temelinde kurulup gelişmiş olan Türk yazı dilinin XIII.-XV. yüzyıllar arasını kapsayan ilk dönemidir. Bugün Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında yüzlerce yazma eseri bulunan Eski Anadolu Türkçesi, dil yapısı bakımından özel bir değer taşıdığı gibi, Türk dili tarihindeki yeri bakımından da bir dönüm noktası oluşturmuştur (Korkmaz, 2006: 100).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi, birçok kişi tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Örneğin Saadet Çağatay, Osmanlı Dönemi kurulmadan önceki Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemini kapsadığı için Almanca *Altosmanische* kelimesinin karşılığı olan “Eski Osmanlıca” terimini kullanmıştır (Çağatay, 1944: 301). Kaynaklara bakıldığında sıklıkla Eski Anadolu Türkçesi teriminin tercih edildiğini görüyoruz fakat bunun doğru olmadığı görüşünü savunanlar da vardır. Timurtaş, Anadolu’nun bir bölge adı olduğunu ve bu dönemde bu bölgenin dışında da eserler verildiğine dikkat çekmiştir. Eski Anadolu Türkçesi teriminin sadece Selçuklu Devri Türkçesi için kullanılması gerektiğini belirtmiştir. “Eski Türkiye Türkçesi” terimi ilk kez Timurtaş tarafından kullanılmıştır (Timurtaş, 2005: 12). Ercilasun, XIII. ve XV. yüzyıllar arasındaki dönemi “Eski Oğuz Türkçesi” olarak ifade etmiş ve Oğuz Türkçesinin sadece Anadolu coğrafyasıyla sınırlı olmadığını, Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Irak, Suriye, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda da kullanıldığını işaret etmiştir (Ercilasun, 2008: 438).

Mustafa Özkan, bazı dilcilerin Eski Anadolu Türkçesi ifadesinin, Anadolu dışındaki Osmanlı şehirlerinde meydana getirilen eserleri içine almadığını ileri sürerek bunun yerine “Tarihî Osmanlı Türkçesi” terimini kullanmayı daha uygun gördüğünü ifade etmiştir. Ancak gerek “Eski Osmanlıca” gerek “Tarihî Türkiye Türkçesi” şeklindeki adlandırmalar yaygınlık kazanmamıştır. İlmî açıdan bu dönemi en iyi ifade eden adlandırmanın Eski Anadolu Türkçesi olduğu kabul edilmiş ve bugün Türkiye Türkolojisinde bu isim yaygınlık kazanmıştır (Özkan, 1995: 34). Bu sebeple söz konusu tez çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi tabirini kullanmak uygun görüldü.

Anadolu Selçuklularının son devirlerini, Beylikler dönemini ve imparatorluk hâline gelmeden önceki Osmanlı devrini içine alan Eski Anadolu Türkçesi devresinde, yabancı

unsurların fazla karışmadığı sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu devrede meydana getirilen eserlerde de Arapça, Farsça unsurlar yer almaktaydı, ancak bunların oranı fazla değildi. Yabancı kelimelerin oranı XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla doğru gittikçe arttı ve XV. yüzyıldan sonra dildeki sadelik kayboldu. Yazı dili, konuşma dilinden uzaklaşarak bir aydın zümre dili hâlini almaya başladı (Özkan, 1995: 34).

Timurtaş, “Tarihî Türkiye Türkçesi” (XIII.-XX. yüzyıllar) ve “Yeni Türkiye Türkçesi” (XX. yüzyıl) olmak üzere dönemleri asıl olarak ikiye ayırmıştır. Tarihî Türkiye Türkçesini de kendi içinde Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunları da yine kendi içinde iki döneme ayırmıştır (Timurtaş, 2005: 12).

I. Tarihî Türkiye Türkçesi XIII. - XX. yüzyıllar

1. Eski Türkiye Türkçesi XIII. - XV. yüzyıllar

- a. Eski Anadolu Türkçesi (XIII. yüzyıl)
- b. Eski Osmanlı Türkçesi (XIV. - XV. yüzyıllar)

2. Osmanlı Türkçesi

- a. Klasik Osmanlı Türkçesi (XVI. - XIX. yüzyıllar)
- b. Yeni Osmanlı Türkçesi (XIX. - XX. yüzyıllar)

II. Yeni Türkiye Türkçesi XX. yüzyıl.

Timurtaş’ın sınıflandırmasından farklı olarak EAT dönemi genel olarak Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler Dönemi Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Özkan da Eski Anadolu Türkçesini tarihî dönemleri bakımından Selçuklular dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlılar dönemi olmak üzere üçe ayırmıştır (Özkan, 1995: 53).

Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcını belirleyen eserlerin tamamı elimizde olmadığından EAT’nin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti’nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulması ile Türkçenin de ilim ve kültür dili olarak kudretini kazandığı ve Osmanlı Türkçesine geçiş olarak kabul edilen dönemi, Eski Anadolu Türkçesinin bitiş yılları olarak değerlendirmek mümkündür. Özkan, dönemler arası zaman sınırını aşan kaymalar olabildiğine de dikkat çekmiştir. Örnek olarak da XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Türkçesinin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek eserlerin yanında, Eski Anadolu

Türkçesinin özelliklerini devam ettiren eserlerin de olduğunu ifade etmiştir (Özkan, 1995: 53).

Eski Anadolu Türkçesi döneminin başlıca eserleri şunlardır: Sultan Veled'in (1226-1312) *İbtidaname* ve *Rebabname* adlı Farsça mesnevileri ile divanındaki Türkçe şiirleri (13. yüzyıl), Yunus Emre'nin (1240-1320) şiirleri, Hoca Dehhani'nin şiirleri (13. yüzyıl), Ahmet Fakih'in *Çarhname*'si (14. yüzyıl), Şeyyad Hamza'nın *Destan-ı Yusuf* adlı mesnevisi ve şiirleri (14. yüzyıl), Ali'nin *Kıssa-i Yusuf* adlı mesnevisi (14. yüzyıl), Âşık Paşa'nın (1272-1333) *Garibname*'si (1330), Aydınoğlu Mehmed Bey (1339-1349) emri ile yazılmış *Kısasü'l-Enbiya* çevirisi, Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisi (1369), Mes'ûd bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar* (1349-1378), *Ferhengname-i Sadi* ve *Kelile ve Dimne* adlı çeviri yapıtları, Ahmedî'nin *İskendername* adlı mesnevisi (1390), Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat* adlı mevlidi (1409), Şeyhi'nin (1389-1430) *Divan*'ı, *Husrev u Şirin* mesnevisi ve *Harname* adlı satirik mesnevisi (Tekin ve Ölmez, 2003: 48).

Gülsevin ve Boz'un da ifade ettiğine göre EAT'de üç çeşit şahıs eki kullanılmıştır (Gülsevin ve Boz, 2006: 135). Buna göre birincisi; geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, istek ve gereklilik kiplerinde kullanılan kişi ekleri şu şekildedir:

Tablo 1.1. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri

1. tekil kişi: -Am, -vAn(In)	1. çoğul kişi: -(v)Uz
2. tekil kişi: -sIn	2. çoğul kişi: -sIz
3. tekil kişi: -dUr(ur)	3. çoğul kişi: -lAr

Kaynak: (Gülsevin ve Boz, 2006: 135)

Görülen geniş zaman ve şartta kullanılan kişi ekleri de şunlardır:

Tablo 1.2. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri

1. tekil kişi: -m	1. çoğul kişi: -k, -vUz
2. tekil kişi: -n	2. çoğul kişi: -ηUz
3. tekil kişi:	3. çoğul kişi: -lAr

Kaynak: (Gülsevin ve Boz, 2006: 135)

Emir kipimde kullanılan kişi ekleri de şunlardır:

Tablo 1.3. Eski Anadolu Türkçesi Kişi Ekleri

1. tekil kişi: -AyIn, -AyXm	1. çoğul kişi: -AlUm
2. tekil kişi: -gIl	2. çoğul kişi: -η(Uz)
3. tekil kişi: -sUn	3. çoğul kişi: -sUnlAr

Kaynak: (Gülsevin ve Boz, 2006: 135)

Tekin ve Ölmez, *Türk Dilleri -Giriş-* adlı çalışmalarında Eski Anadolu Türkçesinin başlıca seslik özelliklerini 15 maddede sıralamıştır. Buna göre:

1. Söziçi ve sözsonu /d/ foneminin /y/ ye değişmesi: *adağ* > *ayağ*, *kağı* > *kayğı*, *tod-* > *doy-* vb.;
2. Çok heceli sözcüklerin sonunda -g > -Ø: *arığ* > *arı*, *aru*, *kağı* > *kağı*, *sarığ* > *sarı*, *saru*, *tarığ* > *darı*, *ölüg* > *ölü*, *tirig* > *diri*, *sevig* > *sevü* vb.;
3. Birincil uzun ünlülerin kısalması: *āt* > *ad*, *ētük* > *edük* ‘çizme’, *kīz* > *kız*, *ōt* > *od* ‘ateş’, *ūç* > *uc* vb.;
4. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin ötümlüleşmesi: *āt* > *ad*, *sākın-* > *sagın-* ‘düşünmek’, *āçığ* > *acı* vb.;
5. İkinci hece başındaki /g/ foneminin düşmesi: *bulğa-* > *bula-*, *sargar-* > *sarar-*, *yalğa-* > *yala-*, *barğan* > *varan*, *edgü* > *eyü* ‘iyi’, *kılğa biz* > *kılavuz*, *bilge biz* > *bilevüz*, *körgeli* > *görelî*, *sargar-ğınça* > *sarar-ınca* vb.;
6. *t-* > *d-* : *tavar* > *davar*, *tām* > *dam*, *temir* > *demür*, *til* > *dil*, *töl-* > *dol-* vb.;
7. *k-* > *g-* : *kel-* > *gel-*, *kēt-* > *git-*, *kör-* > *gör-* vb.;
8. *b-* > *v-* : yalnız *bār* > *var*, *bar-* > *var-*, *karabaş* > *karavaş* ‘cariye’ sözcükleri ile -*ben* > -*ven*, -*biz* > -*vuz/-vüz* eklerinde;
9. *b-* > Ø- : yalnız *böl-* > *ol-* sözcüğünde;
10. Dudak uyumunun yokluğu: *çüri-*, *kırı-*, *okı-*, *bulıt*, *unit-*, *doğrı*, *görin-*, *bulış-*, *kurtıl-* vb.;
11. Yuvarlaklaşmalar: *kağı* > *kapu*, *temir* > *demür*, *semiz* > *semüz*, *yavız* > *yavuz*, *atlı* > *athu*, *tağıglı* > *dadlu*, *ev-üm*, *ev-ün*, *ev-ümüz*, *ev-ünüz*, *diñle-ñüz*, *kıl-ayum*, *iç-elüm*, *var-dum*, *gel-düm*, *sen-süz*, *al-up*, *al-uban* vb.;
12. Yükleme durumu ekinin /-(y)I/ olması: *kapu-y-ı*, *yol-ı* vb.;
13. Gelecek zamanın -*ısar* /-iser eki ile kurulması: *ol-ısar*, *gel-iser* vb.;
14. Gelecek-gereklilik kipinin -*ası* /-esi eki ile kurulması: *gir-esi*, *gör-esi*, *yi-yesi* vb.;
15. Kesin geçmiş zaman çoğul 1. kişi ekinin -*duğ* /-dük ile kurulması: *var-duğ* (ET *bardımız* yerine), *gel-dük* (ET *keltimiz* yerine) vb. (Tekin ve Ölmez, 2003: 48-51)

1.8. İkincil Kavramlar

Tez çalışmasının esas odak noktası olan dolaylılık kategorisiyle ilişkili olan, birbiriyle karıştırılan yahut birbiri içerisine geçmiş kategoriler olarak değerlendiren bazı kavramlar söz konusudur. Bu kavramlar ikincil kavramlar başlığı altında ele alınmıştır.

1.8.1. Zaman

Türkçenin dil bilgisi kitaplarında zaman işaretleyicilerine bildirme ya da haber kipleri başlığı altında yer verilmiştir. Dil bilgisi kitaplarında işlev odaklı bir tanımlama yapılmadığı için kullanımlarında ortaya çıkan zaman anlamı dışındaki durumlar değerlendirilmemiştir. Benzer, Türkçede zaman ekleri olarak adlandırılan eklerin bu ad altında hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri olduğunu ifade etmiştir. Buna göre konuşur, konuşma esnasında aktardığı değerlerin zaman mı, görünüş mü yoksa kiplik mi olduğunu bilmesi de duygu ve düşüncelerini aktarırken Türkçede zaman eki olarak bilinen bu ekleri kullanır (Benzer, 2012: 9-10). Birçok dilbilimci için araştırma konusu olan zaman, evrensel zaman ve gramatik zaman olarak iki başlıkta incelenmiştir. İnsanların algıladıkları gerçek zaman ile cümlelerinde ifade ettikleri zaman birbirinden farklıdır. Gerçek zaman durmadan akıp gider, gramatik zaman ise bir olayın veya durumun cereyan etme zamanı ile bu olayın veya durumun dile getirilme zamanı arasındaki ilişkiye dayalıdır. Gerçek zaman bölünmez bir bütünden insanlar, zaman kavramını anlamak için zamanı dilimlere ayırmışlardır. Bu zaman dilimleri de fiile getirilen eklerle belirtilir (Eker, 2003: 300).

Benzer de zamanı gerçek zaman ve fiil zamanı olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayrıma göre gerçek zaman yaşanan zaman olup fiil zamanı yaşanan bu zamanın dilde ifade bulmuş şeklidir. Fiil zamanı, gerçek zaman kavramını açıklamak için kullanılan dilbilimine ait bir araçtır. Fiil zamanının sınırları önceden tayin edilmiş ve gerçek zamana göre daha belirlidir. Fiil zamanının gerçek zamanla ilişkisini Benzer şu şekilde açıklamıştır: “Şimdiki zaman konuşma anıyla aynı anda gerçekleşen vaka ve durumlar için kullanılır: “Okuyor.”. Geçmiş zaman konuşma anından önceki bir duruma yerleşir: “Okudu.” gelecek zaman konuşma anının sonrasına yerleşir: “Okuyacak.” ve geniş zaman ise her zamanı kapsayarak “Okur.” biçiminde konuşma anının öncesine, konuşma anına ve sonrasına yerleşir.” (Benzer, 2012: 11-13). Türk dil bilgisi kitaplarında esas ve öncelikli işlevlerinin *zaman* olduğu düşünüldüğünden ötürü bu ekler dil bilgisi kitaplarında geniş zaman eki, gelecek zaman eki gibi adlarla yer alır. Türkçede her bir fiil zamanının eki belirlidir; geçmiş zaman için *-DI*, -

mİş, şimdiki zaman için *-(I)yor*, *-mAktA*, *-mAdA*, gelecek zaman için *-AcAk* ve geniş zaman için *-Ar/-Ir* eki kullanılır (Benzer, 2012: 24).

Türkçede zaman kategorisiyle dolaylılık kategorisinin ilişkisi, dolaylılık kategorisi işaretleyicilerinin dil bilgisi kitaplarında zaman kategorisi başlığı altında bulunmasına dayanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere zaman işaretleyicilerinin yalnızca zaman işlevleri söz konusu değildir. Türkçede tek bir ek birden fazla kategori aktarma işlevi üstlenebilmektedir (Uzun, 1998: 5). Örneğin Benzer, Türkçenin sahip olduğu en çok işleve sahip eklerden biri olan *-mİş* ekinin kullanımlarını şu şekilde örneklemiştir: *Hatasını anlayınca da Allah'tan bağışlanmasını istemiş* cümlesinde *-mİş* eki zaman işleviyle kullanılmıştır. Bu ek, cümlede ifade edilen olayın konuşma anından önceki bir zaman diliminde gerçekleştiği bilgisini vermektedir. *Ertesi sabah, gördü ki canavar ayıyı da almış, götürmüştü* cümlesinde *-mİş* eki görünüş işleviyle kullanılmıştır. Bu cümlede olayın başlangıcı yani canavarın ayıyı ne zaman görmeye başladığıyla ilgili bilgi yoktur fakat olayın bitişiyle yani ayının artık yerinde olmadığıyla ilgili bilgi vardır. Bu da olayın aşama görünüşüdür. *Ehliyeti aldığına göre sınavı geçmiş* cümlesinde *-mİş* eki kiplik göreviyle kullanılmıştır. Benzer'e göre *-mİş* ekinin bildirme, küçümseme, belirsizlik, kanıt, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, tanık olmama, şüphe, söylenti gibi kiplik kullanımları vardır. Bu cümlede *-mİş* eki kanıt kipliği işlevinde kullanılmıştır (Benzer, 2012: 128-133).

1.8.2. Görünüş

Görünüş, zaman ve kip gibi fiili ilgilendiren bağımsız bir gramer kategorisidir. Görünüş kategorisi, zamanla ilgisi olan ancak zamanla açıklanamayan gramatik olguların fark edilmesi temeline dayanır (Aslan Demir, 2016: 11-12). Benzer, zamanı gerçek zaman ve fiil zamanı olarak ikiye ayırmıştı. Gerçek zaman yaşanan zamandır, fiil zamanı yaşanan bu zamanın dilde ifade bulmuş şeklidir. Gerçek zaman üzerinden iki tür bilgi elde edileceğini söylemiş ve birincisinin zaman ikincisinin ise görünüş olduğunu ifade etmiştir. Görünüş kavramını anlamak için her şeyden önce fiil zamanı ile gerçek zamanı birbirinden ayırmak gerekir; çünkü gerek zaman gerekse görünüş kavramı konuşucu ve dinleyicinin iletişim kurarken aynı gerçek zaman dilimi üzerinde yaşanmış, yaşanan ya da yaşanacak süreçler hakkında tam olarak bilgi alabilme ihtiyacının sonucunda oluşmuştur. Zaman kavramı belli bir aralıktaki olay veya durumun gerçekleştiği dilim hakkında bilgi verir. Görünüş kavramı ise fiil zamanı ile edinilen aralık boyunca gerçekleşmiş, gerçekleşen, gerçekleşecek olay veya durumun bu süreçte bitmişlik mi bitmemişlik mi yoksa sürüyor mu bilgisini verir. Benzer'e göre söz konusu bu iki kavram birbirinin zıttı değil birbirini tamamlayan bütünün parçalarıdır

(Benzer, 2012: 41) Bitmişlik, fiili, herhangi bir evresini ayırt etmeden tek bir bütün olarak gösterir; bitmemişlik ise esas ilgiyi eylemin iç yapısına yöneltir. Aslan Demir, bunu şu şekilde izah etmiştir: “*Adam öldü ve Adam ölüyordu*. Her iki cümlede de eylemin zamanı ‘geçmiş’tir, ancak ilkinde eylemin bitmişliğine yönelik bir bilgi bulunurken ikincisi bu yönde bir bilgi vermemektedir. Zaman kavramıyla açıklanamayan bu ikinci oldu görünüşle ilgilidir.” (Aslan Demir, 2016: 13)

Lars Johanson’un sınıflandırması, Türkçe fiil sistemi üzerinden tasarlandığı için üzerinde durulması gereken bir sınıflandırmadır. Aslan Demir, Johanson’un sınıflandırmasını şu şekilde aktarmıştır: “Johanson tarafından çeşitli çalışmalarında tanımlanan üç tür bakış açısı/görünüş değeri vardır. Bunlar, insani algılamamanın temel koşullarından doğan, her zaman tekrar gramatikleşen ve pek çok dilin görünüş-zamansal çerçevesindeki ortaklıklardan olan, temsil edici perspektifsel arketiplerdir:

sınırlar arası bakış [intraterminality]: Eylemin başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir kesiti gözlemler, örn. *geliyor, bakmakta* vb.

sınır sonrası bakış [postterminality]: Eylemin kritik sınırının aşıldığı bir kesiti gözlemler, örn. *gelmiş, yürümüş* vb.

sınıra bakış [adterminality]: Eylemi kritik sınıra ulaştığında gözlemler ve gerçek anlamda ancak bazı Slav dillerinde vardır.” (Aslan Demir, 2016: 33)

Dil bilgisel bir kategori olan görünüş, olayları kendi sınırları içinde gözlemlemeye imkân sağlar ve belirli sınırlılıklar çerçevesinde konuşurun öznel bakış açısını bildirir (Üzüm, 2019: 62).

1.8.3. Kip

Fiillere eklenen ve genel itibarıyla zaman bildiren ekler, konuşur ve dinleyici arasında sağlıklı bir iletişimde üç tane bilgi kanalını kullanır. Bu üç kanal, iletişimin doğru ve anlaşılır olmasını sağlar. Bu kanallardan birincisi zaman, ikincisi görünüş iken üçüncüsü de kiptir (Benzer, 2012: 107). Kip kavramı konuşur için atanmış bir değerdir. Türkçedeki emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşur atanmış belli dil biçimlerini kullanmak zorundadır. Kiplik kullanımı için ise konuşur atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşura aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Her ne kadar sınırsız olmasa da konuşur; Türkçede zaman eki olarak adlandırılan eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme,

söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir (Benzer, 2012: 108). Türk dili incelemelerinde Dilaçar, kip kavramının geniş bir alana işaret ettiğini ifade ederek ruh durumu kadar kip olduğuna dikkat çekmiştir ve söylenti, niyet, öğüt gibi 61 kipten söz etmiştir (Dilaçar, 1971: 107-109). Benzer; *buyruk, istek, gereklilik ve dilek-şart* anlamlarına sahip olmak üzere Türkçede dört farklı kip olduğunu söylemiştir. Türkçede öncelikli işlevi zaman aktarmak olmayan ama belirsiz biçimde içinde zaman anlamı taşıyan bu ekleri tasarlama kipleri başlığında işlemiştir (Benzer, 2012: 108). Türkçede kipler ve kiplikle ilgili bilgiler ve yorumlar oldukça karışıktır. Yakın zamana kadar birçok araştırmacı tarafından bu çalışmanın konusu olan kanıtsallık/dolaylılık da kiplik teriminin içerisinde gösterilmiştir. Fakat kiplik, konuşurun sahip olduğu bilginin kesinlik derecesi, doğruluğu veya yanlışlığı hakkındaki tutumuyla ilgilidir. Kanıtsallık ise bilgi kaynağının ne olduğunu, bilginin nasıl elde edildiğini ele alır ve bu yönüyle kiplik kategorisinden ayrılır (Doğan, 2018: 2).

1.8.4. Kiplik

Türkçede kip (mood) ve kiplik (modality) arasında bir ayırım yapılmamıştır. İki farklı kullanım yalnızca *kip* adı altında çalışmalarda yer almıştır. Kip kavramı konuşur için atanmış bir değerdir. Türkçedeki buyruk, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşur atanmış belli dil biçimlerini kullanmak zorundadır. Kiplik kullanımı için ise konuşur atanmışları değil, seçilmiş ekleri kullanır. Seçim konuşura aittir ve kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Konuşur ve dinleyici öznel tutumlarına dayalı olarak bir kiplik türü seçer. Ekler kiplik işlevleri bakımından konuşurun öznel tutumlarını yansıtır. Kiplik kavramı kipten farklıdır. Kip nesnel, kiplik ise öznel bir tutumu yansıtır. Bu sebeple kip sayısı sınırlı kiplik sayısı ise konuşur ve dinleyiciye göre tercih edilebildiğinden sınırsızdır (Benzer, 2012: 112). Kiplikle karıştırılan, bazen iç içe geçmiş kategoriler olarak değerlendirilen kip, konuşurun ifadesinde yansıttığı ruh durumu ve tutumudur. Kiplik ise dil bilgisel bir kategoridir (Dilaçar, 1971: 106-107). Üzüm, kiplik kavramını konuşurun önermeye karşı yaklaşımı ve kullandığı ifadeyi kendisiyle ilişkilendirmesi olarak tanımlamıştır. Kiplik işaretleyicilerin sorgulanacağı ifadelerin doğruluk ya da yanlışlık değeri olan anlamlı cümleler olması gerekmektedir (Üzüm, 2019: 48). Benzer'e göre *kip*, birincil görevi emir, istek, gereklilik dilek-şart anlamlarını aktarmak olan biçimlere verilen isimdir. *Kiplik* ise konuşurun ruh durumunu, duygularını, niyetini, isteğini bildiren ve dilde biçim olarak bu göreve atfedilmiş olmayan biçimlere verilen addır (Benzer, 2012: 271). Kiplik işlevi eklerin ikincil veya üçüncül işlevleridir. Örneğin, genellikle zaman eki olarak adlandırılan *-mİş* ekinin bildirme, küçümseme,

belirsizlik, kanıt, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, tanık olmama, şüphe, söylenti biçiminde 10 ayrı kipliği bulunmaktadır (Benzer, 2012: 132).

1.8.4.1. Epistemik Kiplik

Dilbilim çalışmalarında sıklıkla görülen *epistemik* terimi Türkçe bilgi terimiyle aynı anlamda kullanılır. Fakat *bilgi* sözcüğü tek başına bu anlamı karşılamaya yeterli olmadığı için *epistemik* terimi tercih edilmektedir (Üzüm, 2019: 11). Epistemik kiplik terimi Cevizci tarafından konuşurun önerme hakkındaki inanç ve bilgisi doğrultusunda ürettiği ifadeye gerçekle ilişkili olarak kattığı yorum olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999: 123). Söz konusu olan ifadeye atfedilen gerçeklik konusuna göre değişen, yani göreceli gerçekliktir. Çizilen bağlamda epistemik kiplik işaretleyicileri, ifade edilen önermenin gerçekliğine yönelik konuşurun güvenini ya da güven eksikliğini göstermektedir (Üzüm, 2019: 107).

Epistemik kiplik, kanıtsallık ile yakından ilişkisi olan kategorilerin başında gelmektedir. Epistemik kiplik ile kanıtsallık bazı durumlarda aynı kategori içerisinde değerlendirilmiş, bazı durumlarda alakasız görülmüş ve bazı durumlarda ise kanıtsallık epistemik kipliğin bir alt kolu olarak değerlendirilmiştir. Bu karışıklığın nedeni ise, kanıtsallık işaretleyicilerinin bazı durumlarda epistemik yorumlamaya izin verebiliyor olmasıdır (Kılıç, 2005: 1). Epistemik kiplik işaretleyicilerinin anlam alanı Frawley'e göre şu şekildedir: olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, sorumluluk yüklenme, tahmin, alıntılama, şüphe, kanıt ve kesinlik. Anlam alanına kanıtı da dâhil ederek Frawley epistemik kipliği evidensiyellikle iç içe değerlendirmiştir (Üzüm, 2019: 108).

Türkçede kanıtsallık ve epistemik kiplik ilişkisi hakkında Demir, “Ne güzel olmuşsun!”, “Ne kadar büyümüşsün!” örneklerini vererek kanıtsallığın bağlam veya vurgunun etkisiyle epistemik yorumlamalara izin verdiğini ifade etmiştir (Demir, 2012: 103). İlk cümlede hayret anlamı söz konusudur, konuşur eylemin gerçekleşme sürecine şahit olmamıştır. Burada konuşur mevcut değişime hazırlıksızdır. İkinci ifadede de hayretle birlikte büyüdüğünün farkında olmadığını ve konuşma anındaki durumu gözlemleyerek bir sonuca vardığını bildirmektedir. İki durumda da sürece dâhil olmama ve hayret söz konusudur. İkisinde de konuşur kendi düşüncesini ifade etmiştir fakat ikinci ifadede mevcut bir durumdan çıkarımda bulunma söz konusudur. Kanıt vardır. İlk örnek için aynı durumdan söz edilemez.

Üzüm, epistemik kipliği üç alt kategoriye ayırmıştır. Bunlardan ilki belirsizlik, olasılık ve kuşku bildiren ihtimal-kurgu (speculative), ikincisi kanıtlardan hareketle mantık yürütmeye

dayanan çıkarım (deductive) ve üçüncüsü genel olarak bilinen şeylere dayalı yargıları gösteren varsayım (assumptive)'dır. Bununla ilgili şu üç örnek verilmiştir:

Öğrenciler sınıfta olabilir. → İhtimal-Kurgu

Öğrenciler sınıfta olmalı. → Çıkarım

Öğrenciler sınıfta olacak. → Varsayım

Üzüm'ün bu örneklendirmesine göre birinci önermede, öğrencilerin sınıfta olup olmadığı belirsizdir. İkinci önermede, yargı biraz daha güçlenir ve olasılık artar. Çeşitli kanıtlar olabilir, örneğin sınıftan sesler geliyordur, koridorda öğrenci yoktur vb. Üçüncü önermede ise genel olarak bilinen durumlar ve tecrübeler yargının temelini oluşturur; saat 9'dur ve saat 9'da ders başlar (Üzüm, 2019: 114).

Son zamanlarda kanıtsallık kategorisinin tıpkı zaman, görünüş ve kiplik gibi ayrı ve onlardan bağımsız bir dilbilim kategorisi olduğu görüşü yaygınlaşmıştır (Aslan Demir, 2013: 409). Fakat yine de aynı kategori içerisinde değerlendiren çalışmalar da sürmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu görüş ayrılıkları işlev önceliği önermenin anlamına ve bağlamına göre değişse de tek bir ekin birçok işlev üstlenebilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin *-mİş* eki zaman, görünüş, epistemik kiplik ve evidensiyellik işlevini taşıyabilir. Bunlarda ortak yan belirsizliktir. Çünkü şimdiye bakarak geçmişe atıfta bulunan bir önerme söz konusudur. Görünüşte tanık olunmayan bir olaya tahmin içerikli (epistemik), dolaylı (evidensiyel) atıfta bulunma vardır (Üzüm, 2019: 66).

Evidensiyelliğin bir alt ulamı olan aktarım ifadeleri epistemik anlam taşımaktadır ve bu sebeple epistemik açıdan da değerlendirilebilmektedir. Örneğin KinyaRiwanda dilinde “söyle-” eylemiyle aktarılan dolaylı bir ifadede konuşurun yargısına olan güvenini bildirmek için ya da nötr değerde aktarım olduğunu göstermek için farklı tümleyiciler (complementizer) kullanır. Bir tümleyici konuşurun aktarılan ifadeye şüphesini işaretlerken diğer tümleyici ifadenin doğruluğu açısından tarafsızlığı bildirir: *O ona senin söyledi* yorum yok ya da şüpheliyim (Üzüm, 2019: 92) Epistemik kiplik yahut diğer bir ifadeyle bilgi kipliği, konuşurun önermedeki bilgi hakkında düşüncesi, yaklaşımı, tutumu üzerinde durur; kanıtsallık kategorisi ise konuşurun bu önermedeki bilgiye ulaşmasını sağlayan kaynağı inceler (Palmer, 2001: 8). Aralarındaki fark buradaki semantik değerlerdir. Epistemik kiplik işaretleyicileri konuşurun ifadeye bağlılığını belirtirken konuşurun ifadenin sorumluluğunu aldığını da bildirir. Kanıtsallık ise ifadedeki bilgiye ulaşma yolunu bildirir (Aikhenvald, 2004: 179). Konuşur, epistemik kiplik işaretleyicileriyle önermenin olgusal durumuyla ilgili kendi

bilgisine dayalı yargılarını açıklayarak bilginin değerini, evidensiyellik işaretleyicileriyle ise önermenin gerçekliğine dair sahip olduğu delillere işaret ederek bilginin kaynağını esas alır. Bu iki anlam alanının aynı işaretleyici üzerinde örtüşmesi zorunlu değildir, fakat olası bir durumdur (Üzüm, 2019: 97).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kanıtsallık Kategorisi

Kanıtsallık (evidentiality) kategorisi konuşurun ifade ettiği bilginin kaynağını işaretleyen bir gramer kategorisidir. Doğrudan (dolaysız) kanıtsallık ve dolaylı kanıtsallık olmak üzere iki kola ayrılır. Doğrudan kanıtsallık, bilgiye aracısız olarak, ifade edilen bilginin ya katılımcısı ya da şahidi olarak ulaşmayı ifade eder. Dolaylı kanıtsallık ise bilgiye dolaylı yollardan, aracılı olarak ulaşmayı ifade eder. Kanıtsallık kategorisi dilbilimciler tarafından farklı kavramlarla karşılanmıştır. Yabancı literatürde genellikle evidensiyel (evidentiality) terimiyle ele alınmıştır. Türkçede kanıtsallık, evidensiyel, kanıta dayalılık, dolaylılık, delile dayalılık, delile dayalı kiplik, tanıtsallık, öğrenilmişlik gibi terimlerle ifade edilmiştir.

Aikhenvald, kanıtsallık kategorisini bilginin kaynağını işaretleyen bağımsız bir gramer kategorisi olarak tanımlamıştır (Aikhenvald, 2004: 1). Palmer, kanıtsallık kategorisinin önerme kipliğinin bir alt dalı olduğu görüşündedir (Palmer, 2001: 35). Aksu-Koç da kanıtsallık kategorisinin epistemik kipliğin bir alt kategorisi olduğu görüşünü benimsemiştir (Aksu-Koç, 1988: 15). Kerimoğlu kanıtsallık ve kiplik arasındaki ilişkinin tartışmalı olduğuna vurgu yapmıştır ve delile dayalılık olarak ifade ettiği bu kategoriye bilgi kipliklerinin içerisine dâhil etmiştir (Kerimoğlu, 2011: 138). Kılıç, kanıtsallık kategorisini delile dayalılık terimiyle ifade ederek şu şekilde tanımlamıştır: “Delile dayalılık, konuşucu veya anlatı kahramanının, önermenin doğruluk değeri hakkında tavır alırken bunun için öne süreceği delilin kaynağına işaret etmesi, bilginin kaynağını sezdirmesidir.” (Kılıç, 2005: 68).

Doğan, kanıtsallık kategorisini şu sözleriyle tanımlamıştır: “Kanıtsallık (evidentiality), olayla ilgili bilginin hangi kaynaklardan elde edildiğini bildiren bir dil bilgisi kategorisidir. Türkçede kanıtsallık, bilginin dolaylı yollardan sağlandığına göndermede bulunan dolaylılık (indirectivity) olarak ortaya çıkar.” (Doğan, 2018: 1). Aikhenvald, bilginin kaynağını yani kanıt türünü belirtmeden işaretleyen diller ve bilginin kaynağını yani kanıt türünü belirterek işaretleyen diller olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bazı dillerde kanıtsallığın işaretlenmesi zorunluysa bazı diller için ise kanıtsallık işaretleyicileri zorunlu değildir (Aikhenvald, 2004: 10).

Palmer, kanıtsallığı doğrudan kanıtsallık ve dolaylı kanıtsallık olmak üzere iki alt kategoriye ayırmaktadır. Ona göre doğrudan kanıtsallık kiplikleri, asıl etkiyi taşıyan duyusal kanıtlı konuşurun ilk elden edindiği tüm kanıt işaretleyicileridir; dolaylı kanıtsallık kipleri ise ikinci elden edinilmiş gerçeğin tüm biçimlerini kapsamaktadır. Bazı dillerin işitsel veya

aktarımsal kanıtı alıntisal veya duyumsal (hearsay) dolaylılıktan farklılaştırarak kanıtın bu iki türünü ayırmıştır. Palmer'e göre söz konusu beş tür kanıt vardır: genel bilgi, ilk elden kişisel deneyim, işitsel kanıt, söylenti ve çıkarım. Ona göre ilk dördü genel bilginin aktarımı, görsel, işitsel ve aktarım şeklinde kanıtsallığın kategorileriye sonuncusu (çıkartım) bilgiye dayalı alan kategorisidir (Palmer, 2001: 9-11).

Kanıt türleri birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan açıklamalarda ve tespitlerde isimlendirmeler, terimler farklılık gösteriyor olsa da genel itibarıyla kanıt türleri “doğrudan (dolaysız) ya da dolaylı kanıt türleri” olmak üzere iki şekildedir. Doğrudan elde edilen bilgi birinci el bilgidir. Bu durumda konuşur, bahsi geçen olay veya durumun ya katılımcısı ya da şahidi konumundadır. Bu çalışmanın odak noktası olan ve dolaylı olarak elde edilen bilgi ikinci el veya üçüncü el bilgi olarak nitelendirilebilir. Bu durumda ise konuşur bahsi geçen olay veya durumun katılımcısı veya şahidi konumunda değildir.

Dünya dilleri, bilginin kaynağını işaretlemeye farklılık göstermektedir. Her dilin bilgiyi işaretleme yöntemleri vardır fakat her dil, bilgi kaynağını gösteren gramatikal işaretleyicilere sahip değildir. Aikhenvald, dünya dillerindeki kanıtsallık sistemlerini detaylı olarak ele aldığı *Evidentiality* adlı çalışmasında dünya dillerinin kanıtsallık sistemlerini sınıflandırmıştır. Kanıtsallık sistemleri bilgi kaynaklarının sayısı ve bu bilgi kaynaklarının işaretlenme yöntemlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmasında kanıtsallık sistemlerini *iki üyeli, üç üyeli, dört üyeli, beş veya daha fazla üyeli* kanıtsallık sistemleri olarak sınıflandırmış ve detaylandırmıştır (Aikhenvald, 2004: 25-60). Sınıflandırmaya göre Türk dilleri iki üyeli kanıtsallık sistemleri içerisinde yer almaktadır. Aikhenvald, bu sınıflandırmasında iki üyeli kanıtsallık sistemlerini de kendi içerisinde sınıflara ayırmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

A1. Birinci elden olan ve birinci elden olmayan bilgi

Birinci el bilgi ifadesi, bilginin görme ya da diğer duyularla elde edildiğini bildirir. Birinci el bilgi dışında kalan diğer bilgi türleri *birinci el olmayan bilgi* türlerinin içerisinde yer almaktadır (Aikhenvald, 2004: 26).

A2. Birinci el olmayan bilgiye karşı diğer bilgi türleri

Birinci el olmayan bilgi, çıkarıma dayalı bilgiler ile görme ve duyma dışında kalan duyularla elde edilen bilgileri içerisine almaktadır. Aikhenvald, Türk dillerini bu grup (A2) içerisinde göstermektedir (Aikhenvald, 2004: 29).

A3. Aktarıma dayalı ya da başkasından duyulan bilgiye karşı diğer bilgi türleri

Başkasından duyma ile elde edilen bu bilgi türü dünya dillerinin tamamında görülmektedir. Aktarma (reported) terimini, ikinci el bilgi (secondhand), alıntılama (quotative), söylenti (hearsay) terimleri de karşılamaktadır (Aikhenvald, 2004: 31).

A4. Algılamaya dayalı veya başkasından duyulan bilgi

Duyular yoluyla edinilen bilgiler ve aktarıma dayalı bilgiler bu grup içerisine dâhil edilmiştir (Aikhenvald, 2004: 34).

A5. İşitmeye dayalı / duyularak elde edilmiş bilgiye karşı diğer bilgi türleri

Duyarak elde edilmiş olan bilgi türleri iki üyeli kanıtsallık sisteminin son bilgi türüdür. Duyularak elde edilmiş bilgi işitmeye dayalı bilgiyi içerisine almaktadır (Aikhenvald, 2004: 37).

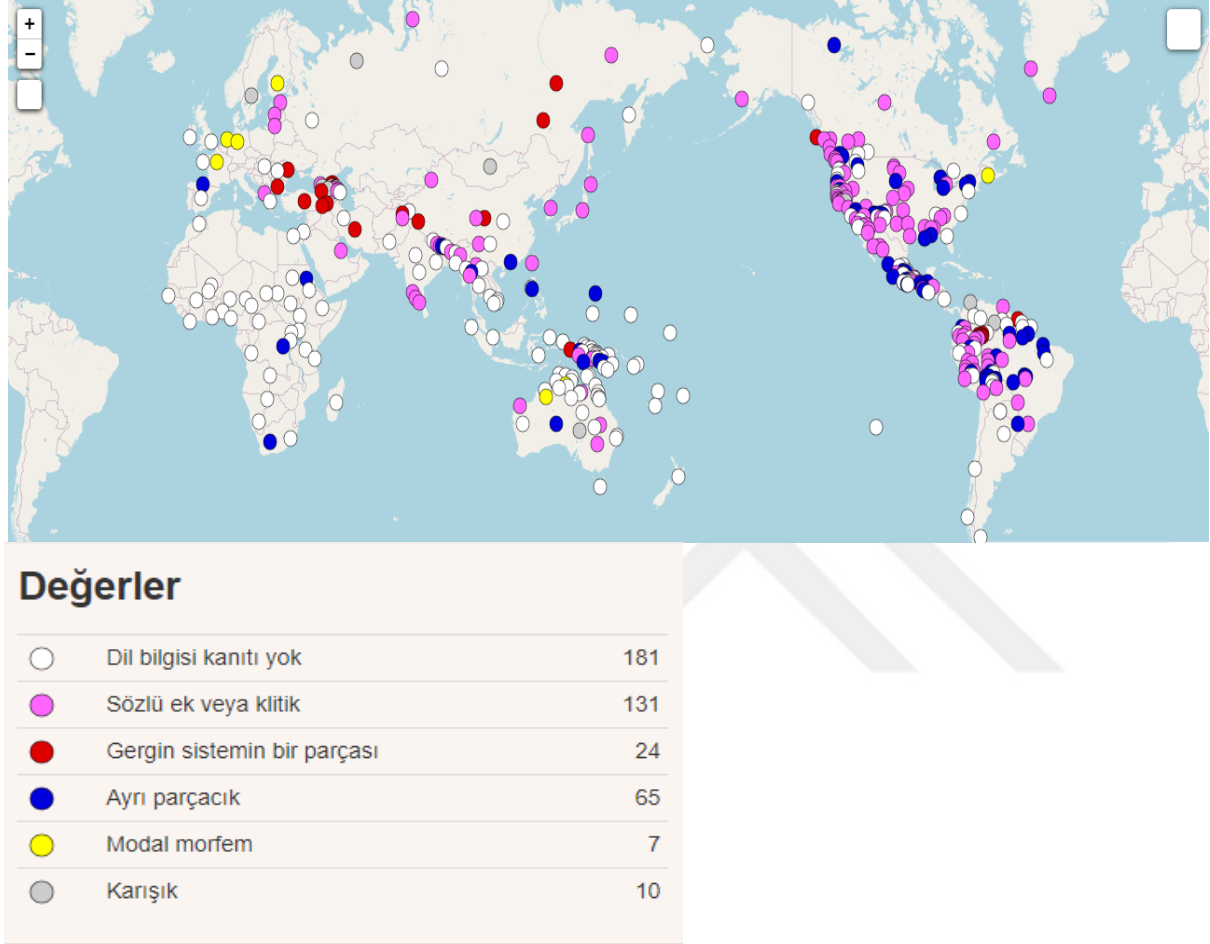
Tablo 2.1. Kanıt Sistemlerinde Anlamsal Parametreler

		I. Şahitliğe Dayalı	II. Algılamaya Dayalı	III. Çıkarıma Dayalı	IV. Varsayıma Dayalı	V. Söylentiye Dayalı	VI. Alıntıya Dayalı
2 üyeli	A1	Doğrudan bilgi		Dolaylı bilgi			
	A2	Doğrudan bilgi	Dolaylı bilgi				
	A3	Doğrudan bilgi		Dolaylı bilgi		Farklı sistem veya terim yok	
	A4	Terim yok	Görmeye dayalı olmayan	Terim yok		Aktarıma dayalı	
3 üyeli	B1	Doğrudan bilgi		Çıkarıma dayalı		Aktarıma dayalı	
	B2	Görmeye dayalı	Görmeye dayalı olmayan	Çıkarıma dayalı		Terim yok	
	B3	Görmeye dayalı	Görmeye dayalı olmayan	Çıkarıma dayalı			
	B4	Terim yok	Görmeye dayalı olmayan	Çıkarıma dayalı		Aktarıma dayalı	
4 üyeli	C1	Görmeye dayalı	Görmeye dayalı olmayan	Çıkarıma dayalı		Aktarıma dayalı	
	C2	Doğrudan bilgi		Çıkarıma dayalı	Varsayıma dayalı	Aktarıma dayalı	
	C3	Doğrudan bilgi		Çıkarıma dayalı		Aktarmaya dayalı	Alıntılamaya dayalı
5 üyeli	D1	Görmeye dayalı	Görmeye dayalı olmayan	Çıkarıma dayalı	Varsayıma dayalı	Aktarmaya dayalı	

Kaynak: (Aikhenvald, 2004: 65)

2.1.2. Dünya Dillerinde Kanıtsallık Kategorisi

Kanıtsallık kategorisi dünya dillerinde çeşitli yollarla, farklı yöntemlerle işaretlenmektedir. Kimi diller kanıt türlerini gramatikal olarak işaretlerken kimi diller leksikal olarak işaretlemektedir. Bazıları ise Türk dil ve lehçelerinde olduğu gibi morfolojik olarak işaretlese de leksikal olarak bağlamı desteklemektedir.

Şekil 2.1. Dünya Dillerinde Kanıtsallık

Kaynak: (Coding of Evidentiality, 2022)

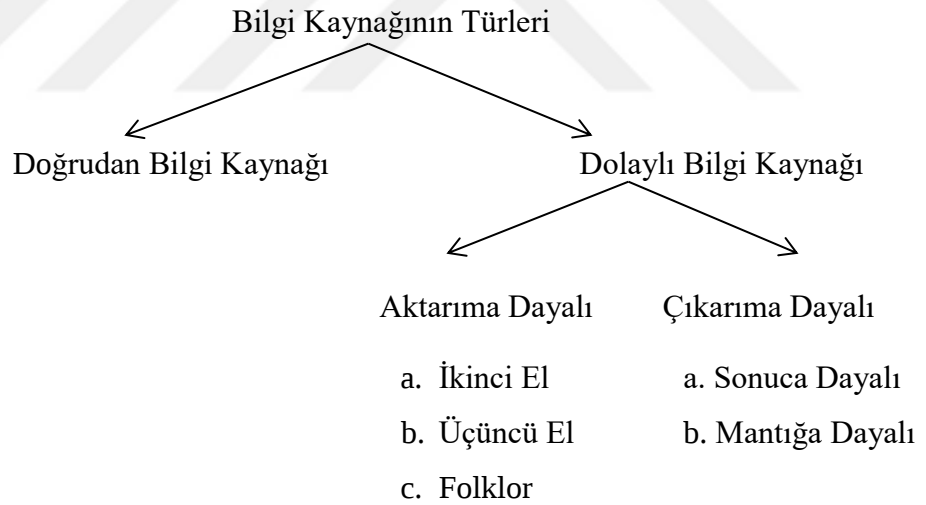
Yukarıdaki haritada dünya dillerinde kanıtsallık kategorisinin işaretlenme yöntemleri verilmiştir. Haritaya göre, beyaz renk ile işaretlenen bölgelerin temsil ettiği 181 dilde gramatikal olarak herhangi bir kanıtsallık işaretleyicisi bulunmamaktadır. Pembe renk ile işaretlenen bölgelerde 131 dilde kanıtsallığın fiile gelen eklerle ve klitiklerle işaretlendiği görülmektedir. Kırmızı renk ile işaretlenen bölgelerin temsil ettiği 24 dilde kanıtsallık, zaman sisteminin bir parçası olarak görülmektedir. Mavi renk ile işaretlenen bölgelerdeki 65 dilde kanıtsallık, farklı gramatikal sistemlerin parçası olarak görülmektedir. Sarı renk ile işaretlenen

bölgelerdeki 7 dilde kanıtsallık, kiplik morfemleri ve modal sözlerle işaretlenmektedir. Gri renk ile işaretlenen bölgelerdeki 10 dilde karışık bir kanıtsallık sistemi bulunmaktadır.

Kanıtsallık kategorisi, doğrudan (dolaysız) kanıtsallık ve dolaylı kanıtsallık olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Doğrudan kanıtsallık, konuşurun ifade ettiği bilgiye hiçbir aracı olmadan ulaştığı kanıt türüdür. Dolaylı kanıtsallık ise konuşurun bilgiye aracılı olarak aktarma yoluyla ya da algılama yoluyla veya çıkarım yoluyla ulaştığı kanıt türüdür. Kanıtsallık kategorisi, Türk dil ve lehçelerinde dolaylı kanıtsallık, diğer bir deyişle dolaylılık kategorisi bağlamında ele alınmaktadır. Dolaylılık kategorisi, kanıtsallık kategorisinin bir alt kolu olmasına karşın Türk dil ve lehçelerinde kanıtsallık kategorisi genel itibarıyla dolaylı kanıtsallık çerçevesinde ele alındığından kanıtsallık kategorisini karşılamaktadır.

Dolaylılık kategorisi, konuşurun ifade ettiği bilginin mantığa dayalı, algıya dayalı ya da aktarıma dayalı olarak ifade edilmesidir (Johanson, 2003: 274). Willet'in sınıflandırmasına göre de kanıt türleri doğrudan (dolaysız) ve dolaylı kanıt türleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Willet, 1988: 53).

Willet'in bilgi kaynağı türleri hakkında yaptığı sınıflandırma şu şekildedir:

Şekil 2.2. Bilgi Kaynağının Türleri

Kaynak: (Willet, 1988: 53)

Willet'in sınıflandırmasına göre bilgi kaynağının türleri doğrudan bilgi ve dolaylı bilgi olmak üzere ikiye ayrılır. Doğrudan bilgi, konuşurun aracısız olarak ulaştığı bilgi kaynağı türüdür. Konuşur bu durumda ifade edilen olayın veya durumun ya katılımcısıdır ya da bilgiye aracısız olarak görme, işitme, tatma, dokunma, hissetme duyularıyla ulaşmıştır. Dolaylı bilgi ise aktarıma dayalı ya da çıkarıma dayalı dolaylı bilgidir. Konuşur, önermedeki

olaya şahit olmamış, olaya şahit olan biri aracılığıyla bu bilgiye ulaşmışsa bu durumda *ikinci el bilgi kaynağı* söz konusudur. Konuşur, önermedeki olaya şahit olmamış ve bu bilgiye olaya şahit olmayan biri aracılığıyla ulaşmışsa bu durumda *üçüncü el bilgi kaynağı* söz konusudur. Konuşur, folklorik öğelerden yararlanıyorsa bu durumda yine aktarıma dayalı dolaylı bilgi kaynağından söz edilebilir. Willet'e göre masal, efsane gibi anlatılarda bilgi kaynağı folklorik öğelerdir. Sonuca dayalı çıkarımlar, konuşurun gözlemlenebilir bir kaynağa ya da bir olayın sonucunu algılamasına dayanarak elde ettiği çıkarımlardır. Mantığa dayalı çıkarımlar ise konuşurun tecrübeleri, sezgileri veya bilişsel süreç içinde elde ettiği çıkarımlardır (Willet, 1988: 53-54).

Dünya dillerinde kanıtsallık seçimli ya da zorunlu olarak farklı şekillerde belirtilmektedir. Kanıtsallığın işaretlenmesinin zorunlu olmadığı Fransızcada bilginin nasıl edinildiğine dair özgün bir morfolojik yapı yer almamaktadır. Fransızcada şart kipi (conditionnel) veya devoir gibi morfolojik yapılarda, *donc*, *selon*, *d'après* gibi kimi leksikal işaretleyicilerle ve bazı ünlem cümleleri aracılığıyla sözdizimsel yapılarla belirtilmiştir. Fransızcada da bilgiye doğrudan veya dolaylı yollardan erişilebilir (Yalman, 2019: 97).

Türkçe ve Japoncanın kanıtsallık bağlamında karşılaştırıldığı çalışmada, hem Türkçe hem Japoncada kanıtsallığın morfolojik yolla gösterildiği belirtilmiştir ve işaretleyiciler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, iki farklı dilde aktarıma dayalı dolaylı kanıtsallıkta, hem Türkçe hem de Japoncada kullanılan biçimlerin bilgi türüne ve bilginin aktarıldığı mecraaya göre değiştiği ifade edilmiştir. Bir kişinin başkasından edindiği bilginin başka birine veya muhatabın kendisine aktarıldığı “ikinci el bilgi” bağlamında, hangi zaman olursa olsun Türkçenin istisnasız olarak *-mİş* biçimine başvurduğu gözlemlenmiştir. Japoncada da Türkçede olduğu gibi dolaylılık biçimlerine başvurulduğu görülmekle birlikte, bu biçimlerin sayısının fazla olduğu üzerinde durulmuştur. Bilginin çıkarıma dayalı olarak elde edildiği durumlar incelendiğinde, Japoncada dolaysız (doğrudan) kanıtsallık biçimleri kullanılırken, Türkçede dolaylı kanıtsallık işaretleyici *-mİş* biçiminin yanında ve bazen daha sıklıkla farklı biçimlerin tercih edildiği de gözlenmiştir (Kahraman ve Bosnalı, 2017: 309-310). İngilizce gibi diller yalnızca leksikal yani sözlüksel yolla kanıtsallığı işaretleyebiliyorken Farsça gibi diller hem morfolojik yolla hem de leksikal yolla işaretleyebilmektedir. Büyük oranda tarihî ve çağdaş Türk dil ve lehçeleri için de aynı durum geçerlidir.

Dünya dilleri bilginin kaynağı olarak görme dışında tatma, koklama gibi algılama yoluyla ya da sona ermiş bir olayın sonuçlarından çıkarım yapma, varsayımında bulunma, başkasından duyma, alıntılama gibi anlamsal parametrelere sahiptir (Aikhenvald, 2004: 63).

2.2. Dolaylılık Kategorisi

Kanıtsallık kategorisinin doğrudan kanıtsallık ve dolaylı kanıtsallık olmak üzere ikiye ayrıldığı daha önce ifade edilmişti. Kanıtsallık kategorisi, Türk dillerinde dolaylılık tabanında ele alındığı için dolaylılık kategorisini ayrı bir başlık altında ele almak uygun görüldü.

Dolaylılık (indirectivity), bilginin hangi dolaylı yollardan elde edildiği ile meşgul olan dilbilimsel bir inceleme alanı olup kanıtsallık kategorisinin alt dallarından biridir. Dolaylılık (indirectivity) kavramı, olay veya durum hakkında bilginin, konuşur tarafından doğrudan (dolaysız olarak) elde edilmediğini ifade eden işaretleyicileri içeren kategoriyi karşılayan bir terim olarak kullanılır. Dolaylılık işaretleyicileri, bildirilen olayın kendisi ile bildirme anı arasındaki zamansal, mekânsal bir mesafeye olay ile konuşur arasındaki herhangi bir bağlantı kopukluğuna ve olaydan geride kalmaya da işaret ederler (Slobin ve Aksu, 1982: 198).

Dünya dillerinde de birçok örneği görülen dolaylı kanıtsallık, “dolaylılık” (indirectivity) terimiyle belirtilmektedir. Dolaylılık, bahsedilen olayın veya durumun bilgisinin aracılı olarak elde edildiğini ifade eder. Dolaylı kanıtsallık bünyesinde alt kategoriler barındırır. Aktarma yoluyla edinilen bilgiler, çıkarım yoluyla edinilen bilgiler ve algılama yoluyla edinilen bilgiler dolaylılık kategorisi içerisinde yer almaktadır. Aktarma; ikinci el bilgi aktarma, kurumsal bilgi aktarma ve tarihsel bilgi aktarma olmak üzere üç başlıkta incelenebilir (Kahraman ve Bosnalı, 2017: 303). İkinci el bilgi aktarma, bahsi geçen ifadenin şahidi olan birinden bilginin aktarılmasına dayanır. Kurumsal bilgi aktarma gazete, televizyon gibi mecralardan aktarılan bilgiyi içerisine alır. Tarihsel bilgi aktarımında aslında doğrudan kanıtsallık işaretleyicisi olan {-dl} biçimimini hem Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır hem de Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır.

Dolaylı kanıtsallık türlerinden olan çıkarım yoluyla elde edilen bilgiler iki şekilde açıklanabilir. Konuşur, ifade ettiği olay ya da duruma şahit olmamış ancak olay ya da durumun sonuçlarını algılayarak bilgiye ulaşmışsa bilgiyi algısal sonuç çıkarma yöntemiyle elde etmiştir. Konuşur, ifade ettiği olay ya da duruma ilişkin bilgiyi sebep-sonuç ilişkisi kurarak yani akıl yürütme yöntemlerini kullanarak da elde edebilir. Bu durumda konuşurun bilgi kaynağı yine dolaylıdır ve konuşur, mantıksal çıkarım yoluyla bilgiye ulaşmıştır (Johanson, 2003: 274).

2.2.1. Türk Dil ve Lehçelerinde Dolaylılık Kategorisi

Türk dil ve lehçelerinde kanıtsallık, morfolojik olarak zorunlu bir kategori durumundadır. Öte yandan anlamsal olarak bu kanıtsallık/dolaylılık işaretleyicileri geleneksel dil bilgisi kitaplarında “zaman” işleviyle ele alınmakta ve çok daha geniş bir kapsama sahip olan biçimler sınırlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde doğrudan kanıtsallık işaretleyicisi {-DI} biçimbirimi bilinen geçmiş zaman başlığı altında, dolaylı kanıtsallık işaretleyicisi olan {-mİş} biçimbirimi öğrenilen geçmiş zaman başlığı altında ele alınmaktadır. Bahsi geçen biçimlerin tek bir işlevine yönelik olan bu adlandırmalar geniş bir kapsamı olan biçimlerin işlevlerini tam anlamıyla ifade etmek için oldukça yetersizdir.

Türk dil ve lehçeleri dolaylılık kategorisinde morfolojik olarak sağlamlık göstermektedir. Bunun yanı sıra dolaylılık, leksikal yolla da desteklenebilmektedir. Türk dil ve lehçelerini konu alan çalışmalarda kanıtsallık kategorisi *evidensiyel*, *kanıtsallık*, *kanıta dayalılık*, *delile dayalılık*, *dolaylılık*, *tanıtsallık* gibi terimlerle ifade edilmiştir. Yabancı literatürde *evidensiyel* (category of evidentiality) olarak karşımıza çıkan bu kategori Türk dil ve lehçelerinde genel olarak dolaylılık tabanında ele alınmıştır. Bunun sebebi birçok dilbilimci tarafından Türk dil ve lehçelerinde kanıtsallık kategorisi işaretleyicilerinin özellikle dolaylılık noktasında daha karmaşık olmasıyla açıklanmaktadır.

Günümüze dek bazı Türk dil ve lehçelerinde kanıtsallık kategorisi incelenmiştir. Demir, “Türkçede Evidensiyel” adlı çalışmasında “Ağızlarda Evidensiyel” başlığı altında Doğu Anadolu ağızlarında {-mİş} ekinin kanıtsallık işaretleyicisi değil, geçmiş zaman eki olarak, standart Türkçedeki {-mİş}’a değil {-DI}’ya benzer bir işlevle kullanıldığını ve kanıtsallık anlamı taşımadığını ifade etmiştir. Doğu Anadolu ağızlarındaki {-mİş}’ın kanıtsallık anlamı taşımayan kullanımıyla Türkiye Türkçesine değil, Azerbaycan Türkçesine yaklaştığını da belirtmiştir (Demir, 2012: 105). Bunun yanı sıra Türkçenin dolaylılığı işaretlemeye iki biçimden bahsedileceği belirtilmiştir. Bunlardan birincisi {-mİş} öğrenilen geçmiş zaman ekidir ve dolaylılığı işaretlemenin yanı sıra zaman da bildirir. İkincisi ise {- (y)mİş} Eski Türkçedeki *er-* fiilinin Türkiye Türkçesinde kısaltmış biçimi olan *i-* fiiline eklenen, ayrı yazıldığında ünlü uyumuna girmeyen {-imiş} biçiminde ekleşebilen ve ünlü uyumuna giren fakat vurgulanamayan {- (y)mİş} biçimi de kanıtsallık gösterir. Ancak {-mİş}’tan farklı olarak zaman açısından yansızdır. İsimlerde ve birleşik çekimlerde kullanılır ve dolaylılık anlamı taşıyan cümleler oluşturur (Demir, 2012: 100).

“Özbekçede Dolaylılık Kategorisi” adını verdiği çalışmasında Tuğlacı, Özbekçede dolaylılık kategorisinin geniş bir kapsamı olduğuna vurgu yapmıştır. Tuğlacı, dolaylılık kategorisinin görünüş kategorisiyle olan ilişkisine de dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra {- (i)b(di)} biçimbiriminin Özbekçe dolaylılık kategorisinin en tipik işaretleyicisi olduğunu ifade etmiştir. Tuğlacı, bu çalışmasında önemli bir tespit yaparak aslında algılama kaynaklı dolaylı bilgiyi işaretlemediği belirtilen {ekan} ek fiilinin birden fazla söylemde algılama kaynaklı dolaylı bilgiyi işaretleyebildiği örnekler sunmuştur (Tuğlacı, 2020: 189).

Aslan Demir, “Türkmencede Kanıtsallık/Evidensiyellik” adlı makalesinde Türkmencede kanıtsallığın iki geçmiş zaman eki ile ve iki ek fiil ile işaretlendiğini tespit etmiştir. Türkmencede kanıtsallık işaretleyicilerinin {-An} {-GAn} ve {-Ipdlr} (< -ip turur) çekim ekleri ve {-mİş} < *ermiş* ve *eken* < *erken* ek fiillerinin olduğu tespit edilmiştir. Türkmence {-Ipdlr} eki aktarıma dayalı, çıkarıma dayalı ve algıya dayalı kanıt türlerinin tamamını işaretleyebilmektedir. {-An} ekinin {-Ipdlr} ekine göre kullanım alanı ve sıklığı daha azdır. {-An} eki genellikle algıya dayalı bilgiyi, {-mİş} ek fiili söylenti, ikinci ve üçüncü el bilgileri, *eken* ise genellikle çıkarıma dayalı bilgiyi işaretlemektedir (Aslan Demir, 2013: 411-416).

Talip Doğan, kanıtsallık kategorisini Horasan Türkçesinin Bocnurd ağzı üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmasında kanıtsallığın fiillerde {-(I)ddI(r)}, {-dI} ve {-üdi} ekleriyle, isimlerde ise {-IdI} , {-(y)IdI}, {-(y)dI} ve {-imİş}, {-(y)imİş} ile işaretlendiğini tespit etmiştir. IdI ~ -(y)IdI ~ -(y)dI yapıları iki işlevi (-dX’lı ve -mXş’lı anlatım) aynı anda karşılamaktadır. Bu eklerin iki işlevi aynı anda karşılar hâle gelmesi, bölgenin resmî ve baskın dili olan Farsçanın etkisine işaret etmektedir. Kanıtsallığın içerdiği bir kategori olarak bahsettiği dolaylılığın, bağlama göre duyma, çıkarım, kanıt gösterme, varsayma, algılama gibi farkları bildirdiğini söylemiştir (Doğan, 2018: 2).

Kırgız Türkçesi özelinde algısal delile dayalılık üzerine yazdığı makalesinde Kılıç, delilleri duyusal deliller ve idraki deliller olarak ikiye ayırmıştır. Kırgız Türkçesinde algısal delile dayalılığın dil bilgisel olarak çekim işaretleyicilerinin {-ıp}, {-ıptır}, {-gan} ve ek fiil işaretleyicilerinin de *eken*, *tura* olduğunu belirtmiştir. Türkçenin, bilinen en eski dönemlerinde dahi delile dayalılık ifade eden dil bilgisel işaretleyicilere sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Kılıç, “Türk dilinde delile dayalılığı ortaya koyan dolaylılıktır, başka bir deyişle idrak eden, farkına varan öznenin, bilgisinin kaynağına işaret etmesi dolaylı yoldan olmaktadır.” ifadelerini kullanmıştır (Kılıç, 2005: 72).

Özbaykal, *Azericede Evidensiyel* adlı çalışmasında, dolaylı bilgi kaynağını işaretleyen {-mXş} ve {-Xb(dXr)} eklerinin ve {-(y)mXş} ek fiilinin Azerbaycan Türkçesinde kanıtsallık kategorisini temsil ettiğini ifade etmiştir. Buna göre, {-mXş} eki algısal, çıkarımsal ve aktarma yolu ile elde edilen üç bilgi kaynağını da işaretlemektedir. {-Xb(dXr)} eki de bu üç bilgi kaynağını işaretlemekte fakat en çok aktarma yoluyla elde edilen bilgileri işaretlemekte kullanılmaktadır. Özellikle haber söyleminde sıklıkla tercih edilen bir ek olduğunu da eklemiştir. Ek biçimindeki işaretleyicilerin yanı sıra Özbaykal, modal sözler başlığı altında *elə bil, yəqin, deyirlər, deyəsən, guya, güman ki, doğrudan da, heyif ki, ehtimal ki, deməli* sözlüksel birimlerine de yer vererek dolaylılık bildirirken ortaya çıkardıkları pragmatik anlamlardan da söz etmiştir (Özbaykal, 2019: 59).

Esin Al, Adana ve Osmaniye ağızlarında doğrudanlık ve dolaylılık üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ona göre doğrudanlık, kişinin birebir deneyimlediği ya da doğruluğundan emin olduğu bilgileri ifade etmek için kullanılan bir terimken; dolaylılık, bilginin duyma, dokunma, tatma, koklama; tahmin etme, varsayma gibi aracı yollarla edinilmesini ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. “Türkçede kullanılan {-DI/-DU} belirli geçmiş zaman eki doğrudanlığı işaretlerken, {-mİş/-mUş} ve {-IK/-UK} belirsiz geçmiş zaman ekleri dolaylılık işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır.” ifadelerinden sonra {-IK/-UK} eklerinin bugün yalnızca ağızlarda yaşayan bir zaman eki olduğunu belirtmiştir (Al, 2018: 3).

Kuzeybatı kolunda en kapsamlı dolaylılık sistemi Kazak Türkçesi ile temsil edilir. Güneydoğu kolunda ise Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesi oldukça kapsamlı dolaylılık sistemlerine sahiptir (Johanson, 2003: 278-279). Türk dil ve lehçeleri kanıtsallık sistemleri bakımından Aikhenvald tarafından iki üyeli kanıtsallık sistemlerine dâhil edilmişti (Aikhenvald, 2004: 26). Türkiye Türkçesinde birinci el olmayan bilgi kaynakları {-mİş} eki ve {-(y)mİş} ek fiiliyle işaretlenmektedir.

2.2.2. Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları

Dolaylılık işaretleyicilerinin cümleye kattıkları bazı pragmatik anlamlar vardır. Pragmatik anlamların elde edilmesinde bağlam, cümledeki sözlüksel birimler ve ünlemler çok etkilidir (Aslan Demir, 2013: 411). Cümlelerin hangi pragmatik anlamı ifade ettiğini kesin olarak anlayabilmek için bağlama başvurmak gerekir. Bunun yanı sıra konuşurun tonlaması, vurgusu, jest ve mimikleri de etkili olabilmektedir.

Bacanlı, “Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları” adında bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmasında, *-miş* veya *-imiş* işaretleyicilerinin dolaylılık işlevlerinden (aktarıma dayalı, algıya dayalı, çıkarıma dayalı) her birini işaretleyebileceğini ifade etmiştir ve şu örneği vermiştir:

“Mehmet gelmiş.” önermesi üç durumda kullanılabilir.

1. Mehmet gelmiş (diyorlar, duyduğum kadarıyla, söylentilere bakılırsa)
2. Mehmet gelmiş (gördüğüm kadarıyla, sonuçlarını algıladığıma göre)
3. Mehmet gelmiş (kapıda ceketini ve ayakkabılarını gördüğüme göre şuna hükmetmek mümkündür ki, şu anlaşılıyor ki, şu çıkarsamayı yapabilirim ki)

Bacanlı’ya göre birincisinde konuşan önermedeki eyleme pasif olarak katılmıştır. İkinci ve üçüncüde ise kendi teşhisini ifade ettiği için aktif katılımcı durumundadır. Birincide bilginin yabancılaştırılması ve dışsallaştırılması, ikinci ve üçüncüde ise içselleştirilmesi söz konusudur (Bacanlı, 2006: 37). Bacanlı, Türkçede dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamları üzerine yaptığı çalışmada *hiciv*, *şüphe çağrışımı*, *iltifat çağrışımı*, *lakaytlık çağrışımı*, *varsayım çağrışımı*, *serzeniş çağrışımı*, *meydan okuma çağrışımı*, *doğru yolu öğretme çağrışımı* ve *şaka anlamı* gibi pragmatik anlamları tespit etmiştir (Bacanlı, 2006: 37).

Johanson Türk dilleri üzerine yaptığı çalışmada kanıtsallık işaretleyicilerinin ortaya çıkardığı anlamlar noktasında *şahitlik*, *kontrol*, *gerçeklik*, *uzaklık*, *hiciv*, *uyarı*, *utanma*, *sürpriz çağrışımı* anlamlarını tespit etmiştir. Sürpriz çağrışımı, insan zihninin bilgiyi keşfetmesi, aniden farkında olması, beklenmedik bir şekilde öğrenmesi gibi yeni ve beklenmedik bilginin yorumlanmasıyla ilgilidir (Johanson, 2003: 282-284).

Aslan Demir, Türkmence özelinde yaptığı çalışmada *eken* ek fiilinin bir kanıtsallık işaretleyicisi olarak *sonradan fark etme*, *şaşıрма*, *beklenen dışında bir şey algılama/ beklenmezlik*, *hayranlık*, *hayıflanma*, *acıma*, *kızma*, *öfkelenme*, *yakınma*, *keşfetme*, *birden fark etme* gibi pragmatik anlamlarının olduğunu ifade etmiştir (Aslan Demir, 2014: 21).

Demir, kanıtsallık işaretleyicilerinin, bağlam veya vurgunun yardımıyla *alay*, *inanmama*, *şaşıрма*, *hayret*, *beklenmezlik*, *kesin inanma* gibi yorumlara izin verebildiğini ifade etmiştir. Ancak *alay*, *şaşıрма*, *hayret*, *beklenmezlik*, *kesin inanma* gibi anlamları aktarmanın, kanıtsallık işaretleyicilerinin birincil işlevi olmadığını da vurgulamıştır. Daha çok bağlam, vurgu ve yorumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneklerimiz, yansız bir vurgulamada, bağlamdan veya şaşkınlığa, sürprize işaret eden öğelerden arındırıldığında, yoruma dayalı anlamlar ortadan kalkmaktadır (Demir, 2012: 103).

3. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE DOLAYLILIK KATEGORİSİ

3.1. Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık İşaretleyicileri

3.1.1. {-mİş} İşaretleyicisi

Korkmaz, Türkçenin takip edilebilen ilk devirlerinden itibaren rastladığımız eklerden biri olan {-mİş} ekinin geçmiş zaman işaretleyicilerinden biri olduğunu söylemiştir. Uzun yıllardır gerek tarihî gerekse çağdaş Türk dil ve lehçeleri üzerinde söz konusu işaretleyici ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bu ekin kökeni sıfat-fiil eki olan {-mİş} ekine dayandırılmaktadır (Korkmaz, 2014: 540). {-mİş} eki, Türkiye Türkçesinde üzerine geldiği fiil kök veya gövdesinin ünlü sırasına bağlı olarak dört şekilli kullanılmaktadır. Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yalnızca düz şekilleri ile kullanılmaktaydı. Osmanlı Türkçesi sonrasında dört şekilli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fiil çekimlerinde {-mİş} eki, zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenmektedir (Korkmaz, 2014: 540).

Timurtaş, bu eki anlatılan geçmiş zaman eki {-mİş} olarak ifade etmiş ve *düş-miş-em, di-miş-sin, köyün-miş, iriş-miş durur, ol-muş-dur, getir-miş-üz, göm-miş-siz, tutuş-mışlar* örneklerini vermiştir. Anlatılan geçmiş zamanın bazen {-Up} zarf-fiil eki kullanılmak suretiyle yapıldığı da ifade edilmektedir. Timurtaş, ekin böyle bir fonksiyona sahip olmasının, kendisinden sonra gelen *tur-* fiilinin düşmesi yoluyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Bugün daha çok Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığını ifade ederek *arup-sın, bul-up-dur, gel-üp-dür* örneklerini vermiştir (Timurtaş, 1976: 361).

Ergin, öğrenilen geçmiş zaman eki olarak ifade ettiği {-mİş} eki için “Görülmeyen, geçmiş zamanda yapılan hareket demek geçmişte olan ve konuşanın, o hareketi bildirenin önünde cereyan etmeyen hareket demektir. Konuşanın gözü, bilgisi, şuuru önünde vuku bulmamıştır. Konuşan onu sonradan duymuş, öğrenmiş veya onun sonradan farkına varmıştır.” ifadelerini kullanmıştır (Ergin, 2013: 300).

Gülsevin bu eki, duyulan geçmiş zaman eki olarak adlandırmaktadır. Gülsevin’e göre duyulan geçmiş zamanın başlıca özelliği, anlatılan fiilin geçmiş bir zaman diliminde vuku bulmuş olması ve söyleyen tarafından görülmemiş olmasıdır. Yani söyleyen cereyan etmiş olayı bizzat görmemiş, bir başkasından duymuştur (Gülsevin, 1997: 80).

Korkmaz, yukarıda görüldüğü üzere {-mİş} ekini öğrenilen geçmiş zaman eki olarak tanımlamış ve fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini; ancak, konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup

öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbı olarak tarif etmiştir (Korkmaz, 2014: 605). Dolaylılık bildiren *-mİş* ekinin işlevleri bütün Türk lehçelerinde benzerlik göstermektedir. {-mİş} ekinin görevlerini Korkmaz, şu şekilde sıralamıştır (Korkmaz, 2014: 606):

- Konuşan tarafından görülüp bilinmeyen ve başkasından duyulan veya öğrenilen oluş ve kılışların anlatımında,
- Konuşan tarafından sonradan görülen, sonradan fark edilen, oluş ve kılışların anlatımında,
- Şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, sitem, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda,
- Kızgınlık, karşı koyma (itiraz), olmazlık bildiren anlatımlarda,
- Sevinme ve övünme bildiren anlatımlarda,
- Fiilin oluşumu tahmine, öyle kabullenmeye, varsayıma dayanan anlatımlarda.

Johanson, {-mİş}'ın kullanım alanlarını algıya dayalı, çıkarıma dayalı ve aktarıma dayalı olmak üzere üçe ayırmıştır. Algıya dayalı kullanımda konuşur doğrudan ya da dolaylı ilk elden bilgi sahibi olur. Gerçekleşen bir olayın etkileri veya izleri söz konusudur. Yorumla dayalı kullanımda bilginin kaynağı mantıksal sonuçlardır. Alıntıya dayalı kullanımda ise aktarılan konuşmalar, bir başka yabancı kaynaktan duyulan ifadeler söz konusudur (Johanson, 2003: 65-66).

Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri'nde bu ek, anlatılan geçmiş zaman eki olarak geçmektedir. Buna göre anlatılan geçmiş zaman eki {-mİş} ekinin çekimi:

Tablo 3.1.{-mİş} Ekinin Çekimi

<i>düş-miş-em</i> YZŞ 60-2	<i>ol-mış-dur</i> ŞD 186-2
<i>di-miş-sin</i> ŞD 179-1	<i>getür-miş-üz</i> GZ 32-18
<i>köyün-miş</i> HŞ 1580	<i>göm-miş-siz</i> YZŞ 97-9
<i>iriş-miş durur</i> FS 972	<i>tutuş-mış-lar</i> YZŞ 53-9

Kaynak: (Timurtaş, 1976: 361)

Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı'nda {-mİş} eki, öğrenilen geçmiş zaman başlığı altında gösterilmiştir. Buna göre, ekin ünlüsü daima düzdür. Yuvarlak ünlülü şekilleri {-mUş} olmadığından düzlük yuvarlaklık uyumu bozulur. Bu çekim zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılır:

Tablo 3.2. {-mİş} Ekinin Çekimi

<i>bul-mış-am</i>	<i>gör-miş-in</i>	<i>bil-me-miş-em</i>
<i>bul-mış-sın</i>	<i>gör-miş-sin</i>	<i>bil-me-miş-sin</i>
<i>bul-mış (dur/ durur)</i>	<i>gör-miş (dür)</i>	<i>bil-me-miş (dür)</i>
<i>bul-mış-uz</i>	<i>gör-miş-üz</i>	<i>bil-me-miş-üz</i>
<i>bul-mış-sız</i>	<i>gör-miş-siz</i>	<i>bil-me-miş-siz</i>
<i>bul-mış-lar (dur/ durur)</i>	<i>gör-miş-ler (dür)</i>	<i>bil-me-miş-ler (dür)</i>

Kaynak: (Öztürk, 2017: 78)

Yukarıda bahsi geçen açıklamaların neredeyse tamamında dolaylılık kategorisi göz ardı edilmiştir. Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında dolaylılık işaretleyicileri işlevsel olarak ele alınmamakta ve yalnızca zaman kategorisi başlığı altında gösterilmektedir. Çalışmamızda incelemeye tabi tuttuğumuz üç eserde {-mİş} eki, dolaylılık kategorisi bağlamında incelenmiştir.

Hüsrev ü Şirin, *Yusuf ve Zeliha* ile *Süheyl ü Nevbahar*'dan {-mİş} ekinin dolaylılık bildirdiğine ilişkin örnekler şu şekildedir:

HŞ 0741. *buyurmuş 'âkil ü şâhib-firâset*
ki vâcibdür şâha şer' ü siyâset

[= Akıllı ve feraset sahibi kimse, “Padişaha kanun ve yöntem gereklidir.” demiş.]

Hüsrev ü Şirin'den alınan yukarıdaki beyitte bir başkasının cümlesini aktarma söz konusudur. Bu sebeple aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur diyebiliriz. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi verilen beyitte -mış eki ile işaretlenmiştir.

SN 1245. *şâh eydür senün toğruyımış sözün*
bilüben tanuhlık vèrürmiş özün

[= Şah, “Senin sözün doğruymuş; bilerek şahitlik ediyormuşsun.” der.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bunun yanı sıra, aktarıma dayalı dolaylı bilginin içerisinde çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden de söz edilebilir.

“Senin sözün doğruymuş; bilerek şahitlik ediyormuşsun.” ifadeleri durum değerlendirmesi yaptıktan sonra çıkarıma dayalı olarak elde edilmiştir.

HŞ 1400. *êşitdük baş vèrenler aldı şābāş*
demişler vèrmenüz rāzı vèrün baş

[= Baş verenlerin aferin aldığını işittik; “Ser verip sır vermeyin.” demişler.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı olan dolaylı bilgi, yani “Ser verip sır vermeyin” ifadesi başkaları tarafından söylenen bir ifadedir. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 1716. *eyü yavuzların başı kayudur*
yavuz dağı demiş eylük eyüdür

[= İyilerin ve kötülerin başı kaygıdır; kötü bile “İyilik iyidir.” demiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

SN 0147. *üçüncisi ‘Osmān ki ‘ilm ü hayā*
anā ‘ādet olmuş idi bī-riyā

[= Üçüncüsü Osman’dır ki ilim ve hayâ onun gösterişsiz bir karakteriydi.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bahsi geçen kişinin ilim ve edep sahibi oluşu, kişinin davranışlarından çıkarım yapılarak elde edilen bir bilgidir. Bu beyitte *-miş* işaretleyicisi çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir.

YZ 0487. *döndi Yūsuf söyledi Zeliḥā’ya*
çok emek çekmişsin uşbu sarāya

[= Yusuf döndü, Zeliha’ya: “Bu saraya çok emek harcamışsın.” dedi.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Yusuf, gördüklerinden hareketle çıkarım yaparak Zeliha’nın saraya çok emek harcadığı bilgisine ulaşmıştır ve bu çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi *-miş* dolaylılık işaretleyicisi ile ifade etmiştir.

YZ 0562. *bakdı gördi gönlek arddan yırtılmış*
Koṭīfar bildi Zeliḥā suçluymış

[= Kotifar baktı ki gömlek ardından yırtılmış; Zeliha’nın suçlu olduğunu anladı.]

Yukarıdaki beyitte öncelikle algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Gömleğin arkadan yırtıldığı algı yoluyla elde edilen bir bilgidir. Algıyla elde edilen bu bilgi ile çıkarım yapılarak bir sonraki cümlede ifade edilen Zeliha'nın suçlu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Burada da çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Bu beyitteki algıya dayalı olarak elde edilen dolaylı bilgi *-mİş* eki ile işaretlenirken çıkarıma dayalı olarak elde edilen bilgi *+Imİş* ile işaretlenmiştir.

SN 0384. *atası kırmış Bahr anuñ adını*
ederdi biliş hulk ile yādını

[= Babası onun adını Bahr koymuş; onu marifet ve güzel huyla anmış.]

Yukarıdaki beyitte rivayete dayanan bir anlatım söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *-mİş* eki ile işaretlenmiştir.

SN 0767. *ulular demiş kim belādur sefer*
dèrem saña sözüm hîç etmez eşer

[= Atalar, yolculuk beladır, demiş; sözümü sana söylüyorum, (ama) hiç tesir etmez.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Buna göre, ataların sözleri aktarılırken *-mİş* eki tercih edilmiştir.

HŞ 2098. *meger ser-keşlik etmiş rahş-ı tayyār*
anı 'ankā bigi etmiş nā-be-dīdār

[= Galiba hızlı atı huysuzlanıp onu anka gibi gözden kaybetmiş.]

Yukarıdaki cümlede çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Atın gözden kaybolması atın huysuzlanmasına bağlanarak sebep sonuç ilişkisi kurulmuştur. Mevcut durum, konuşur tarafından yorumlanmıştır ve *-mİş* eki doğruluğundan emin olunmayan, çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemek için tercih edilmiştir. Doğruluğundan emin olunmadığını vurgulamak için de *meger* ifadesiyle desteklenmiştir.

HŞ 2100. *at ucından çi-ger çekmiş ğarāmet*
bizüm iklīme erişmiş selāmet

[= At yüzünden sıkıntı çekse de buraya sağ salim gelmiş.]

Yukarıdaki beyitte bahsi geçen kişinin sağ salim geldiği algıya dayalı (görme) olarak tespit edilmiştir. Algıya dayalı dolaylı bilgi *-mİş* ekiyle işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra sağ

salim gelmesinin beklenen bir durum olmamasının da *-miş* ekinin tercih edilmesinde belirleyici bir etken olduğu söylenebilir.

HŞ 2175. *yaşı ceyhūn şuyı gibi dökilmiş*
beli çāçi kemān bigi bükilmiş

[= Gözyaşı Ceyhun ırmağı gibi dökülmüş, beli Çâçî yay gibi bükülmüştü.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Şaşkınlık ve abartma pragmatik anlamları bir aradadır. Beklenmedik bir durum ile karşılaşıldığından ötürü bu bilgi *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 2236. *ulu adlu kişilerden ‘acemden*
on üç biñ kişi öldürmiş sitemden

[= İran’ın soylularından on üç bin kişiyi zulümle öldürmüştü.]

Yukarıda verilen beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. *Hüsrev ü Şirin*’den alınan bu beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 2237. *‘acem serverleri begler tamāmi*
osanup nefret étmiş hāş u ‘āmı

[= İran’ın önderleri, bütün beyleri ve sıradan halkı (ondan) bezmiş ve nefret etmiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı bilgi söz konusudur. Herkesin ondan usanıp nefret ettiği bilgisi çevrede birçok kişi tarafından konuşulan, kulaktan kulağa dolaşan bir bilgidir. *-miş* bu beyitte, aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir.

HŞ 2435. *dēdi sulţān bize ‘izzetler étmiş*
çü müşfikdür kula şefkatler étmiş

[= Dedi ki: “Sultan bize itibar etmiş. Şefkatli olduğundan kölesine şefkat göstermiş.”]

HŞ 2436. *bilüp hizmetlerümüzü kayırmış*
bize şāhāne hil‘atler buyurmuş

[= “Hizmetlerimizi bilip bizi üstün tutmuş; bize şahane kaftanlar buyurmuş.”]

Yukarıda verilen beyitlerde çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Sultanın hizmet edenlere davranışları göz önünde bulundurularak onları üstün tuttuğu bilgisine ulaşılmıştır. Çıkarıma dayalı olarak elde edilen bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 2525. *demişler ehl-i rāy-ı ‘ālem-ārāy*
ki feṭḥ ü nuṣratuḡ miṭṭāḥıdur rāy

[= Dünyayı süsleyen düşünürler, fetih ve zaferin anahtarı düşüncedir, demişler.]

Yukarıdaki beyitte *-miş* eki aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ataların sözleri, özdeyişler genellikle *-miş* eki ile işaretlenerek aktarılmıştır.

HŞ 2633. *cem edinmiş zülālī ‘ıṣkına cām*
cihāndan teṣne-dil gitmiş ser-encām

[= Aşkının şarabını içmek için Cem kadeh almış ama sonunda dünyadan içi yanarak gitmiş.]

Yukarıda verilen beyitte bir rivayetin aktarımı söz konusudur. Bu durumda aktarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Aktarıma dayalı olan dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 2674. *Süleymān k’aṇa ‘ālem ḥidmet ètmış*
karınca ile geh geh şoḡbet ètmış

[= Âlemin hizmet ettiği Hz. Süleyman ara ara karıncayla sohbet etmiş.]

Yukarıda verilen beyitte bir rivayetin aktarımı söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Dilden dile dolaşan bu dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 2710. *cihānuḡ dirligin bir dem demışler*
yaraşmaz bir deme biḡ gam demışler

[= Dünyanın dirliğini bir an demişler; bir ana bin dert yakışmaz demişler.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Atasözleri ve özdeyişler Eski Anadolu Türkçesinde *-miş* ile işaretlenerek aktarılmıştır. Beyitte ifade edilen sözler atasözü niteliğindedir.

HŞ 2749. *yegāne nefṣ atını er demışler*
sarāyın saḡlayan server demışler

[= Nefis atını dizginleyene er demişler; tahtını bekleyene önder demişler.]

Yukarıda verilen beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Atasözleri ve özdeyiş gibi ifadeler Eski Anadolu Türkçesinde *-miş* ile işaretlenerek aktarılmıştır. Beyitte aktarımı yapılan sözler de atasözü niteliği taşımaktadır.

HŞ 3119. *leb-i şîrînden ol şu kevser olmuş*
biten kâmişları ney-şekker olmuş

[= O ırmak, Şirin'in dudağıyla kevser olmuş; biten kâmişları, şeker kâmişına dönmüş.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Eylemin gerçekleşme anına şahit olunmamıştır, konuşma anından önceki durum ile konuşma anında gözlenen durum arasında değerlendirme yapılarak bilgiye ulaşılmıştır. Mevcut durumda beklenmeyen bir değişim olduğundan algıya dayalı (görme) olarak elde edilen bilgi şaşkınlık yaratmıştır. Algıya dayalı dolaylı bilgi *-mış* ekiyle işaretlenmiştir.

HŞ 3321. *bahār êtmiş münevver dehr bâğın*
havā kılmış mu'aṭṭar cān dimāğın

[= İlkbahar dünya bahçesini aydınlatmış; hava, can burnunu güzel kokuyla doldurmuş.]

Yukarıda verilen beyitte algıya dayalı bilgi söz konusudur. Eylemin gerçekleşme anına şahitlikten söz edilemez, eylemin etkileri göz önünde bulundurularak bilgiye ulaşılmıştır. Algıya dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 3391. *budur kôrhum ki nā-geh tuta kânum*
ki uyımaz demişler kana hânum

[= Ansızın kanım seni tutar diye korkarım. Padişahım! Kana, uyumaz demişler.]

Yukarıda verilen beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. “Kana uyumaz demişler” cümlesi, dilden dile dolaşan bir ifadenin aktarımıdır. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 3555. *vaşlı balı tatlusı eyle êtmiş idi bî-ḥaber*
kim ne acıymış belā-yı furqatını bilmedüm

[= Kavuşmanın tatlı balı aklımı öyle başımdan almış ki ayrılık belası ne acıymış, bilemedim!]

Yukarıdaki beyitte konuşurun, sonradan farkına vardığı bir durum söz konusudur. Konuşur, unutma eylemini gerçekleştirdiğinin çıkarıma dayalı olarak sonradan farkına varmıştır. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi hem *-miş* eki ile hem de *+ıymış* ile işaretlenmiştir.

HŞ 3755. *'acem serverleri yère yüz ırmış*
kamusu 'özü ü istigfāra tırmış

[= İran beyleri yere kapanmış, hepsi de özür bildirip af dilemiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. İran beylerinin yere kapanıp af dilemiş olmaları bir başkasının aktarımıyla elde edilen bir dolaylı bilgidir. Aktarıma dayalı olan bu dolaylı bilgi, *-mı*ş eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 4516. *bana kılmış imiş kısmet*
hudāvend k'ērürem ārzūya ārzū-mend

[= Tanrı, istekliyi isteğine kavuşturmayı bana kısmet etmiş.]

Yukarıda verilen beyitte konuşur isteğine kavuşmuş olma durumunu, Tanrının kismetiyle ilişkilendirmiştir. Sonradan, durum hakkında çıkarım yapılarak elde edilen bilgi, *-mı*ş ekinin ve *imi*ş biçimbiriminin birlikte kullanılmasıyla ifade edilmiştir.

YZ 1159. *boncuğum oğurlamış kıymetine*
değer-idi on iki bin altuna

[= On iki bin altın değerinde olan boncuğumu çalmış.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Konuşur, boncuğun yerinde olmayışından hareketle boncuğunu çaldığı bilgisine ulaşmıştır. Bu beyitte *-mı*ş eki, çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir.

HŞ 4885. *hemîşe yüzi ekşi sözi acı*
dilinden hayr gelmemiş geleci

[= Daima yüzü ekşi, sözü acı; dilinden hayırlı bir söz gelmemiş.]

Yukarıdaki beyitte bahsi geçen kişinin dilinden hayırlı bir söz gelmemiş olması, çevrede konuşulan bir durumdur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Bu beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi *-mı*ş eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 5386. *gözi ılduz gözlemekden hîre olmuş*
gece yaşıyanda gönlü tîre olmuş

[= Gözü yıldız gözlemekten donuklaşmış; gecenin yoğunluğunda gönlü mahzunlaşmış.]

Yukarıda verilen beyitte bahsi geçen göz bulanıklığı, sebep-sonuç ilişkisi kurularak yıldızlara bakmakla ilişkilendirilmiştir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *-mı*ş ile işaretlenmiştir. İkinci dizedeki *yaş* ‘merkez, karar kılınan yer’ anlamındadır; bu beyitte *gece yaşıyanda*, ‘gecenin odağında, gecenin en yoğun olduğunda’ şeklinde anlaşılabilir.

HŞ 5797. *behişti meyveler hâzır erişmiş*
budağlar birbirine el verişmiş

[= Cennet meyveleri olgunlaşmış, hazır. Dallar birbirine el verişmiş.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgiden söz edebiliriz. Konuşur, meyvelerin olgunlaşma sürecinin şahidi ya da katılımcısı değildir. Fakat mevcut durumu gözlemleyerek bu bilgiye ulaşmıştır. Ulaştığı algıya dayalı dolaylı bilgiyi de *-miş* eki ile işaretlemiştir.

HŞ 6502. *açuk kalmış gözi kirpük dökilmiş*
belâlar başına yük yük dökilmiş

[= Gözü açık kalmış, kirpiği dökülmüş; başına belalar yük yük saçılmış.]

Yukarıdaki beyitte bahsi geçen kişinin gözünün açık kaldığı, kirpiğinin döküldüğü bilgisi algıya dayalı olarak elde edilmiş bir bilgidir. Eylemin gerçekleşme anına şahit olma söz konusu değildir, eylem gerçekleştikten sonra algılanan bir durum vardır. Bunun yanı sıra algıya dayalı dolaylı bilgi, şaşkınlığa sebep olmuştur. Bu beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi *-miş* ile işaretlenmiştir.

YZ 0981. *bunlar eydür düş görmüş ‘acebleyi*
atası yormuş düşünü tanılayu

[= Onlar: “O acayip bir rüya görmüş; babası da tuhaf bir şekilde yorumlamış.” dediler.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilginin işaretlenmesi için *-miş* dolaylılık işaretleyicisi tercih edilmiştir.

YZ 0145. *bize inanmaz-ısañ bak tönüne*
gör tönün nêce bulaşmış kanına

[= Bizlere inanmazsan gömleğine bak; gömlek nasıl kana bulaşmış, gör.” dediler.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Gömleğe kanın bulaşmış olduğu bilgisine konuşur algıya dayalı (görme) olarak ulaşmıştır. Fakat gömleğin kana bulaştığı ana şahit olmadığı için, bu bilgiyi dolaylılık işaretleyicisini kullanarak ifade etmiştir. Bu cümlede, algıya dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

YZ 0767. *kim yüzünüz sizlerün kalmış teze*
ötrü neden yanmamış eydün bize

[= Sizin yüzünüz sağlam kalmış; niçin yanmamış? Söyleyin bana” diyecek.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Yüzlerinin yanması beklenen bir durumdur ve beklenen durum gerçekleşmediği için algıya dayalı olan yüzlerinin yanmadığı bilgisi şaşkınlığa sebep olmuştur. Bu beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi *-mış* eki ile işaretlenmiştir.

YZ 0238. *çün Yūsuf'ı yokladılar devede
kaçmış ol kul dēdiler feryād ēde*

[= Yusuf'u devede yokladıklarında feryat ederek "Köle kaçmış!" dediler.]

Yukarıdaki beyitte yer alan "Köle kaçmış!" ifadesi sonradan farkına varma anlamı taşımaktadır. Eylemin gerçekleşme anına şahit olmama fakat kanıtlara dayanarak çıkarım yapma söz konusudur. Kölenin bırakıldığı yerde bulunmayışı, kaçmış olduğuna dair bir kanıt niteliği taşımaktadır. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *-mış* eki ile işaretlenmiştir.

HŞ 6813. *demişler bir dahı hāşiyyet aña
ki 'ākıl eşidecek kıla taña*

[= Onun için bir özellik daha söylemişler. Akıllı kişi duysa şaşakalır.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

YZ 0488. *zī ki görklü eylemişsin sen buni
bunda yok illā Koṭīfar pes kanı*

[= Çok güzel yapmışsın; ancak burada Kotifar niye yok?" dedi.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı olarak elde edilen bir bilgi söz konusudur. Algıya dayalı olarak elde edilen dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra yapılan bir işi onaylama anlamından söz edilebilir.

YZ 0570. *eytdiler Zeliḥā'ya gelmiş belā
'āşık olmuş ol bir İmrānī kıla*

[= "Zeliha belasını bulmuş; İmranlı bir köleye âşık olmuş" dediler.]

Yukarıdaki beyitte iki tür dolaylı bilgiden söz edebiliriz. Zeliha'nın İmranlı bir köleye âşık olduğu bilgisi bir başkasından duyularak yani aktarıma dayalı olarak elde edilmiştir. Zeliha'nın belasını bulmuş olduğu bilgisine ise, İmranlı bir köleye âşık olma durumundan çıkarım yapılarak ulaşılmıştır. Bu beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi ve aktarıma dayalı

dolaylı bilgi bulunmaktadır. Her iki dolaylı bilgi türünün işaretlenmesi *-mİş* ekiyle sağlanmıştır.

SN 4115. *kişinüñ olur olsa hâli za'îf*
ķavî yüz çevürürmiş andan ħarîf

[= Kişi zayıflarsa güçlü arkadaşları ondan yüzünü çevirmiş.]

Yukarıdaki beyitte tecrübelerle dayanarak elde edilen bir çıkarım söz konusudur. Konuşur, kişinin zayıfladığı takdirde arkadaşlarının ondan yüz çevirmesini tecrübe etmiş olacak ki böyle bir çıkarımda bulunmaktadır. Çıkarıma dayalı olarak elde edilen dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir.

YZ 0572. *vèrmış öğüt Zelĥā'ya dönmiş gèrü*
ķakımaduñ Zelĥā'ya anı görü

[= Zeliha'ya nasihat etmiş, sonra dönmüş; onu görünce Zeliha'ya kızmamış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilginin işaretlenmesinde *-miş* eki tercih edilmiştir.

3.1.1.1. {-mİş}'in Dolaylılık Bildirmediği Durumlar

Dolaylılık işaretleyicisi olarak atfettiğimiz *-mİş* biçimbirimi her zaman dolaylılık bildirmemektedir. Bağlama göre ifade ettiği anlamlar değişebilmekle birlikte, kişinin doğrudan katılımcısı olduğu hâlde, yani doğrudan bilgiyi ifade ettiği hâlde *-mİş* biçimbiriminin kullanımına Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde rastlanabilmektedir. Dolaylılık kategorisi denildiğinde akla ilk gelen işaretleyici Türkçede {-mİş} ekidir. Bu ek, birçok çağdaş Türk lehçesinde aslî olarak dolaylılık bildirmektedir. Tarihî metinler incelendiğinde de bu durumun değişmediği ortadadır. Fakat bunun yanında dolaylılık işaretleyicisi olarak ele aldığımız {-mİş} ekinin her zaman dolaylılık bildirdiğini ve dolaylılık işlevinde kullanıldığını söylemek de doğru olmayacaktır. Örneğin;

SN 2056 *alursañ fidî kılmışam cānumı*
dökersen ħelâl etmişem ķanumı

[= Canımı almak istersen zaten canımı feda etmişim; kanımı dökersen zaten kanımı sana helal etmişim.]

Süheyl ü Nevbahar'dan alınan yukarıdaki beyitte bir meydan okuma söz konusudur. Günümüz Türkiye Türkçesinde, özellikle konuşma dilinde sıklıkla kullanılan “Ben zaten

yanmışım, satmışım anasını bu dünyanın” gibi söylemlerin mesnevi türünde karşılık bulmuş hâli gibi yorumlanabilir. Verilen beyitte ilgili ek, dolaylılık işaretleyicisi gibi görünse de eylemi gerçekleştiren öznenin bildirilen hareketi çok uzun zaman önce gerçekleştirdiği için söz konusu biçim kullanılmıştır. Zira bilinen geçmiş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman arasındaki en temel fark da hareketin geçmişten günümüze gelişindeki mesafesidir. Bu sebepten, yukarıdaki beyitte doğrudan bilgiyi ifade eden {-DI} işaretleyicisi yerine aslında dolaylılık işaretleyicisi olan {-mİş} kullanılmıştır.

Dolaylılık işleviyle ele aldığımız {-mİş} ekinin dolaylılık gibi görünse de aslında dolaylılık bildirmediği bir örnek daha verecek olursak;

YZ 0161. *ben dahı ‘iyâllerümden azmışam*
gece gündüz hasretinden yanmışam

[= Ben de yavrularımdan ayrılmışım; gece gündüz özlemine yanmışım.]

Yukarıdaki beyitte konuşur, eylemin doğrudan katılımcısıdır. Dolaylı bilgiden söz etmek mümkün değildir. Konuşurun, yavrularından ayrılmasını ve bu sebeple duyduğu özlemi *-mış* işaretleyicisini kullanarak ifade etmesinin sebebi eylemin gerçekleşme zamanının üstünden uzun bir süre geçmiş olmasıdır.

3.1.2. {+Imİş} İşaretleyicisi

Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı’nda da bahsedildiği üzere Türkçede ek-fiil (cevheri fiil) *i-* fiilidir. Eski Türkçede *er-* fiilinden günümüzdeki şekline (*er-* > *ér-* > *i-*) gelmiştir. Tek başına bir anlam ifade etmemektedir. İsimlere eklenerek fiiller gibi çekimlere girmelerini sağlar. {+Imİş}, ek fiile yani *i-* fiiline {-mİş} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Çekimi de şu şekilde yapılabilmektedir:

Tablo 3.3. {+Imİş} Ek Fiilinin Çekimi

<i>var-ı-mış-ven</i>	<i>güçlü-i-miş-ven</i>
<i>var-ı-mış-sın</i>	<i>güçlü-i-miş-sın</i>
<i>var-ı-mış</i>	<i>güçlü-i-miş</i>
<i>var-ı-mış-uz</i>	<i>güçlü-i-miş-iz</i>
<i>var-ı-mış-sız</i>	<i>güçlü-i-miş-sız</i>
<i>var-ı-mış-lar</i>	<i>güçlü-i-miş-ler</i>

Kaynak: (Öztürk, 2017: 74)

Hüsrev ü Şirin, Yusuf ve Zeliha ile Süheyl ü Nevbahar'da, dolaylılık bildiren ifadelerin {+Imİş} ile işaretlendiği beyitler şu şekildedir:

YZ 0597. *eytdiler lāyık imiş sevmeklige*
cānı buña fidā kılmaklige

[= “Sevilmeyi hak ediyormuş; bu yolda ölünmüş!” dediler.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bir başkasının sözünün aktarımında +*imiş* işaretleyicisi tercih edilmiştir.

SN 1000. *biz endîşe êtdüğümüz yoğımış*
egerçi göziken çeri çoğımış

[= Görünen asker sayısı çok olmasına rağmen bizim endişe ettiğimiz durum yokmuş.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Mevcut durum gözlemlenerek endişe edilen durumun olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Endişe edilen durum, beklenen durumdur. Beklenen durumla karşılaşılmadığı için bu algıya dayalı dolaylı bilgi, +*ımış* ile işaretlenmiştir.

HŞ 1447. *erişmiş ced-be-ced Cemşîd şehden*
yêg imiş Hüsreve tâc ü külehden

[= Atadan ataya el değiştirmiş, Cemşit Şah'tan yâdigar kalmış. Hüsrev için taçlardan daha değerliymiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilginin işaretlenmesinde +*imiş* tercih edilmiştir.

SN 1276. *êşidicegez Nev-bahâr anası*
dêr âdem degül imiş osanası

[= Nevbahar'ın annesi söylenenleri işitince bu usanılacak bir insan değilmiş, der.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Nevbahar'ın annesinin sarf ettiği sözlerin aktarılması dolaylılık işaretleyicisi kullanılmadan *dê-* fiiliyle gerçekleştirilmiştir. *Dê-* fiili tek başına aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi ifade etmektedir. Bunun yanı sıra “Bu usanılacak bir insan değilmiş” ifadesi sonradan farkına varma anlamı taşımaktadır. Önceki durum ve mevcut durum karşılaştırılarak çıkarım yapılmış ve bu bilgi elde edilmiştir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi +*imiş* ile işaretlenmiştir.

SN 0227 *bes iş 'âlem içinde eylük imiş*
hemîn eylük eden kişi eyler iş

[= Âlem içinde yetecek iş, iyilik yapmakmış; sadece iyilik eden kişi iyi iş yapmış olur.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. İyilik yapmak ile ilgili tecrübeler doğrultusunda çıkarım yapılarak bu bilgiye ulaşılmıştır. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *+imîş* ile işaretlenmiştir.

HŞ 6475. *anın hicr éderimîş qahr u zecri*
kim âhîr vaşlımîş ol qahrûş ecri

[= Kahr ve eziyet ediş sebebi, sonunda o kahr karşılığının kavuşma olmasıymış.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edebiliriz. Konuşur, sonunda o kahrın karşılığının kavuşma olduğu bilgisine sonuçları görerek ve sebep-sonuç ilişkisi kurarak ulaşmıştır. Çıkarıma dayalı olan bu bilgiyi *+Imîş* ile işaretlemiştir.

SN 2208. *ne oyun qamuyî vêrûr oyına*
çevüklik ton imîş anuş boyına

[= Nasıl bir oyun ki herkesi hileye uğrattıyor. Kurnazlık onun bedeni için bir elbiseymiş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi *imîş* dolaylılık işaretleyicisiyle işaretlenmiştir. Konuşur, bahsi geçen kişinin herkesi hileye uğrattığı bilgisine şahit olmuş ve bu bilgisini ifade etmiştir. Yapılan hileleri, oyunları düşünerek kurnazlığın adeta onun üzerine oturmuş bir elbise olabileceği bilgisini çıkarıyor. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi *+imîş* ile işaretlenmiştir.

SN 2620. *biz umduğumuz sende hîç yogımış*
bilün az u mekrün inen çoğımış

[= Sende olduğunu umduğumuz şeyler hiç yokmuş; aklın az ve hilen oldukça çokmuş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Umulan şeylerin bahsi geçen kişide bulunmayışı beklenmeyen bir durumdur. Bahsi geçen kişinin tutum ve davranışları göz önünde bulundurularak bir çıkarım yapılmış ve umulan şeylerin onda bulunmayışının yanı sıra aklının az ve hilesinin oldukça çok olduğu bilgisi elde edilmiştir.

Çıkarıma dayalı olarak beklenmeyen bir bilgiye ulaşıldığı için *+ımiş* dolaylılık işaretleyicisi tercih edilmiştir.

SN 0379. *Yemen’de ulu pādīšāh varımiş
ki ‘aql ile devlet aña yārimiş*

[= Yemen’de ulu padişah varmış; akıl ve talih sahibiymiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Yemen’de akıllı ve talihli biri olan ulu bir padişah olduğu bilgisi bir başkasından duyularak elde edilmiştir. *+ımiş*, bu cümlede aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir.

HŞ 1910. *yegāne husrev-i pervīz imiş ol
sözi şīrin gözi hun-rīz imiş ol*

[= “O, sözü tatlı, gözü kan dökücü biricik Hüsrev-i Pervîzmiş.” dedi.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Mevcut durum değerlendirilerek çıkarım yapılmış ve bahsi geçen kişinin Hüsrev-i Perviz olduğu bilgisi elde edilmiştir. *+ımiş*, bu beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir.

HŞ 2404. *meğer kız kardaşı bu sāye hānuṣ
ulu cūfti imiş nūşinrevānuṣ*

[= Gelgelelim Sāye Han’ın kız kardeşi, Nūşirevân’ın değerli bir eşiymiş.]

Yukarıda verilen beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. “Duyduğuma göre, bahsettiklerine göre” anlamı ortaya çıkmaktadır ve bu bilgi *+ımiş* eki ile işaretlenmiştir.

SN 4749. *anuṣ hākimi var imiş bir kişi
ki zulm ile mümsiklik imiş işi*

[= O şehrin hükümdarının işi, zulüm ve cimrilikmiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Hükümdarın işinin zulüm ve cimrilik olduğu bilgisi kulaktan kulağa dolaşan bir bilgidir. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *+ımiş* işaretleyicisiyle belirtilmiştir.

SN 3056. *koduḥları ad aña Kaytās imiş
Elinden elin kimse almaz imiş*

[= Ona verdikleri isim Kaytās’mış ve hiç kimse ülkesini elinden almazmış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Ona verdikleri ismin Kaytas olduğu ve hiç kimsenin ülkesini elinden alamayacağı bilgisine bir başkasından duyarak ulaşılmıştır. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *+imış* ile işaretlenmiştir.

YZ 1038. *bu kapuya uğradı yolum benüm*
kapıcı bilmez-imış dilüm benüm

[= Benim yolum da bu kapıya düştü; kapıcı da benim dilimi bilmiyormuş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Konuşur, bahsettiği kapıcının onu anlamamasından yola çıkarak dilini bilmediği bilgisine ulaşmıştır. Çıkarıma dayalı bilgi, *+imış* ile işaretlenmiştir.

YZ 1087. *Yūsuf eydür eltünüz ol şūrete*
kardeşî dēr var-imış ol şifata

[= Yusuf: “Götürün o resme; ona benzeyen bir kardeşi varmış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Ona benzeyen bir kardeşi olduğu bilgisi, sonradan aktarıma dayalı olarak elde edilmiş ve *+imış* ile işaretlenmiştir.

SN 3198. *benüm dilegümce degül işbu iş*
bu iş anşuzın olsa gey şarp imiş

[= Bu işe hiç razı değilim; böylesi bir işin ansızın olması çok çetinmiş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bahsi geçen durumun ansızın meydana gelmesinin çok çetin olduğu sonradan tecrübe edilerek fark edilmiştir. Karşılaşılan durum değerlendirilerek bu bilgi çıkarıma dayalı elde edilmiştir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *+imış* işaretleyicisiyle belirtilmiştir.

SN 3075. *ki bir hücrede var imiş bir perī*
anı ay görürse ola müşteri

[= Bir hücrede bir peri varmış; Ay bile onu görürse onun alıcısı olurmuş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bir hücrede bir peri olduğu ve ayın bile onu gördüğünde alıcısı olacağı bilgisi bir başkasından duyularak elde edilmiştir. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *+imış* ile işaretlenmiştir.

SN 3581. *şar adını Tūfān komışlar imiş*
yöresi şu aķar u dürlü yemiş

[= Şehrin adını Tûfân diye koymuşlar; etrafında sular akarmış, çeşitli meyveler varmış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *+imîş* işaretleyicisiyle belirtilmiştir.

SN 0863. *konuḥlayubanın toyurur imîş*
at u ṭon u aḳca buyurur imîş

[= Onları ağırlayıp doyurmuş; sonra onlara at, elbise ve para ihsanında bulunmuş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Metnin bağlamı incelendiğinde, bu bölümde bahsi geçen şahsın gelenek hâline getirdiği davranışları anlatılmaktadır. Gelenek hâline getirdiği davranışlarından o şehirdeki büyük küçük herkesi ziyaret ederek davet ettiği bundan önceki beyitlerde geçmektedir. Davet edip onları ağırlayıp sonra onlara at, elbise ve para ihsanında bulunduğu bilgisi de çevrede dilden dile dolaşan bilgilerdendir. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *+imîş* ile işaretlenmiştir.

SN 3698. *Çü ben êtdüğüm fıkr yanlış imîş*
Ne kim takdîr işlese ol imîş iş

[= Benim düşündüğüm şey yanlışmış; her ne takdir edilmişse o olurmuş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Tecrübelerden hareketle çıkarım yapılarak elde edilen bir bilgidir. Konuşur, düşündüğü şeyin yanlış olduğu bilgisine düşündüklerinin gerçekleşmemesi üzerine ulaşmıştır. Ne takdir edilirse onun olacağı bilgisini de inancının yön verdiği şekilde çıkarım yaparak elde etmiştir. Çıkarıma dayalı olarak elde edilen bu bilgi, *+imîş* işaretleyicisiyle belirtilmiştir.

YZ 0955. *anı bunlar göricek ‘acebleşür*
çok cōmerdmîş dēyü anı taṇlaşur

[= Onlar bunu görünce “Cömertmiş!” diye şaşkına döndüler.]

Yukarıdaki beyitte geçen “Cömertmiş!” ifadesinde çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Cömert olduğu bilgisi davranışlarından hareketle çıkarım yapılarak elde edilen bir bilgidir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *+mîş* ile işaretlenmiştir.

YZ 1100. *adı Yūsuf atası Yaḳūb nebî*
yog-ımuş Kenān’da hēç anuḡ gibi

[= Adı Yusuf’tur, babası Yakup peygamber; Kenan’da onun gibisi hiç yokmuş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Kenan'da onun gibisinin olmadığı bilgisi dilden dile dolanan bir bilgidir ve aktarım yoluyla elde edilmiştir. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi *+ımış* ile işaretlenmiştir.

3.1.3. {-Up} İşaretleyicisi

Timurtaş, *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*'nde {-Up} ekini anlatılan geçmiş zaman eki olarak ifade etmiştir. Ekin böyle bir fonksiyona sahip olmasını da kendisinden sonra gelen *tur-* fiilinin düşmesiyle ilişkilendirmiştir.

Tablo 3.4. {-Up} Ekinin Çekimi

<i>aru-p-sın</i>	HŞ 1880
<i>bul-up-dur</i>	ŞD 12-11
<i>gel-üp-dür</i>	DV 302-2

Kaynak: (Timurtaş, 1976: 361).

Öztürk, Eski Anadolu Türkçesinde özellikle 3. şahısta {-mış} ekinin görevini yapacak şekilde -up, -üp ekinin kullanıldığını belirtmiş ve *id-üp-ven*, *var-up-sın* örneklerini vermiştir. (Öztürk, 2017: 78)

Ata, bu ekin Türk dilinin tarihî dönemlerinde özellikle Harezmi Türkçesinden itibaren 1. ve 2. tekil ve çoğul şahıslarda şahıs zamiri, 3. şahısta ise “-Dİr, -DUR” ekiyle birleşerek öğrenilen geçmiş zaman bildirdiğini ifade etmiştir. Ekin Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde kip eki olarak kullanımına rastlanmadığını, “öğrenilen geçmiş zaman” işleviyle kullanımına Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren rastlandığına değinmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinden birkaç tanesinde ek 1. ve 2. tekil ve çoğul şahıslarda şahıs zamiri, 3. şahısta ise “-Dİr, -DUR” ekiyle birleşerek öğrenilen geçmiş zamanı bildirdiğini ifade ederek şu örnekleri vermiştir: *ant içipmen, iştirip men, kelip men, fıkır kılıp sen, yahşı kılıpdur, uyuklapdur, körüp miz, kelipsiz*. (Ata, 2014: 89) Ata'nın ifade ettiğine göre ek, bu işleviyle bugün Güneybatı Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde, Güneydoğu Türk lehçelerinden Özbek ve Uygur Türkçelerinde, Kuzeybatı Türk lehçelerinden Kırgız ve Kazak Türkçelerinde kullanılmaya devam etmektedir (Ata, 2014: 89).

Hüsrev ü Şirin, Yusuf ve Zeliha ile *Süheyl ü Nevbahar* eserlerinde dolaylılık bildiren ifadelerin işaretlenmesinde {-Up} eki birincil olarak başvurulmuş bir işaretleyici olmamıştır. EAT'de dolaylılık işaretleyicisi olarak {-Up} ekinin kullanımı şu şekildedir:

YZ 0571. *ķavlařu iksi sarāy ķapusına*
 eri Kōtīfar gelūp ūstlerine

[= İki saray kapısında ķekiřirken Kotifar'ın adamı ūstlerine gelmiş.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi tūrū vardır. Kotifar'ın adamının ūstlerine geldiđi bilgisi bir bařkasından duyularak elde edilmiřtir. Bir bařkasından duyularak elde edilen bilgi, *-ūp* iřaretleyicisi kullanılarak aktarılmıřtır.

3.1.4. {-DI} İşaretleyicisi

Eski Anadolu Tūrkçesinde temel işlevi bilinen geķmiř zaman ifade etmek olan ve aslında doğrudan (dolaysız) kanıtsallık işaretleyicisi olan {-DI} eki bazı bağıamlarda dolaylılık ifade edebilmektedir. Dolaylılık ifade edebildiği bağamlar sebebiyle {-DI} işaretleyicisine ayrı bir başlık aķılmıřtır.

Tuğlacı, “Kanıtsallık Kategorisi Aķısından *-DI* Biķimbirimi” adlı ķalıřmasına gūre {-DI} biķimbirimi doğrudan gūzlemlenmiř olay ya da durumları bildirmesi yūnūyle kanıtsallık kategorisinin temsilcisidir. Ancak her durumda doğrudan gūzlemlenmiř olay ya da durumları bildirmediği, bu işlev dışında da kullanımları olduğu iķin kanıtsallık kategorisinin işaretsiz/yansız ūyesidir. {-DI} biķimbiriminin, olayın şahidi olunmadığı durumlarda kullanıldığı bağamlardan birisi tarihsel anlatılardır. Tarihsel anlatıların yanı sıra haber dilinde de {-DI} sık sık bu işleviyle kullanılır. Bu anlatıların her ikisi de aktarmaya dayalı dolaylı bilgi iķerir. Gazete ya da televizyon gibi iletişim araķlarından birinde bir orman yangını haberi, {-DI} işaretleyicisi kullanılarak verilecektir. {-DI} biķimbiriminin şahit olunmuş, gūzlemlenmiř olayların aktarımı dışındaki bir başka kullanımı da *Dūn kitapları teslim etmeyi unut-tu-m* cūmlesindeki gibi konuşurun aniden hatırlanan/fark edilen durumlardır (Tuğlacı, 2019: 156).

Bilinen geķmiř zaman ķekiminde Tūrkiye Tūrkçesinde olduđu gibi iyelik menřeli řahıs ekleri kullanılmaktadır. Kullanım sahası ķok geniř olan {-DI} eki Eski Tūrkçe ve Eski Anadolu Tūrkçesi de dāhil olmak ūzere tarihē ve bugūnkū tūm Tūrk dil ve lehķelerinde kullanılmıř ve kullanılmaktadır (Ŗner, 1998: 143-147).

Timurtař, bilinen geķmiř zaman eki olarak ifade ettiđi {-DI} ekinin ķekimine řu ūrnekleri vermiřtir:

Tablo 3.5. {-DI} Ekinin Çekimi

<i>ağla-du-m</i>	YZD 99-11
<i>geç-dü-η</i>	HŞ 2124
<i>bul-dı</i>	SV 1-48
<i>kıl-duκ</i>	FS 967
<i>ilet-dü-ηüz</i>	YZŞ 68-10
<i>sor-dı-lar</i>	SV 11-31

Kaynak: (Timurtaş, 1976: 361)

Öztürk de bu eki görülen geçmiş zaman başlığı altında değerlendirerek ekin {-DI} olduğunu belirtmiştir. Buna göre, 1. ve 2. şahıslarda ekin ünlüsü daima yuvarlak, 3. şahıslarda düzdür. Bu çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır:

Tablo 3.6. {-DI} Ekinin Çekimi

<i>di-dü-m</i>	<i>gör-dü-m</i>	<i>aη-ma-du-m</i>
<i>di-dü-η</i>	<i>gör-dü-η</i>	<i>aη-ma-du-η</i>
<i>di-di</i>	<i>gör-di</i>	<i>aη-ma-dı</i>
<i>di-dü-k</i>	<i>gör-dü-k</i>	<i>aη-ma-du-k</i>
<i>di-dü-ηüz</i>	<i>gör-dü-ηüz</i>	<i>aη-ma-du-ηuz</i>
<i>di-di-ler</i>	<i>gör-di-ler</i>	<i>aη-ma-dı-lar</i>

Kaynak: (Öztürk, 2017: 77)

İncelenen eserlerde {-DI} ekinin dolaylılık bildirdiğine ilişkin örnek beyit şu şekildedir:

SN 3122. *beni almağa niçe şeh-zâdeler*
başarmadı kısmet saηadum meger

[= Beni almaya birçok şehzade muvaffak olmadı; oysaki sana kısmetmişim.]

Yukarıda beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. “Beni almaya birçok şehzade muvaffak olamadı, ama sonunda sen oldun.” anlamını çıkarabiliriz, birçok şehzadenin kendisini almaya muvaffak olamayıp en sonunda bahsi geçen kişinin almasını konuşur, kısmeti olarak yorumlamıştır. Kısmeti olduğu düşüncesine sonradan vardığı ve bu bilgiye çıkarım yaparak ulaştığı için çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi bu beyitte, -dı eki ile işaretlenmiştir. Fakat cümlelerin bağlamı, dolaylılık bildirdiği için günümüz Türkçesine -miş eki olarak aktarılması uygun görülmüştür.

3.1.5. {+IDI} İşaretleyicisi

Bir önceki başlıkta aslında dolaylılık işaretleyicisi olmayan *-DI* ekinin dolaylılık bildirebildiği ifade edilmişti. EAT’de dolaylılık bildirirken *-mİş* ekinin yerine *-DI* eki kullanılabildiği gibi *+Imİş* ek fiilinin yerine *+IdI* ek fiilinin kullanılabildiği de gözlemlenmiştir. Bu sebeple *+IdI* ek fiilinin dolaylılık anlamını karşıladığı örnek beyitlere de yer verildi.

Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı’na göre ek fiilin bilinen geçmiş zamanı (*-dı, -di, -du, -dü*) iyelik kökenli şahıs eklerini alır. Bu ek, üçüncü şahıslarda düz ünlülü olarak kullanılır.

Tablo 3.7. {+IDI} Ek Fiilinin Çekimi

<i>konuk-ı-du-m</i>	<i>yigreg-i-dü-m</i>
<i>konuk-ı-du-η</i>	<i>yigreg-i-dü-η</i>
<i>konuk-ı-du</i>	<i>yigreg-i-di</i>
<i>konuk-ı-du-k</i>	<i>yigreg-i-dü-k</i>
<i>konuk-ı-du-ηuz</i>	<i>yigreg-i-dü-ηüz</i>
<i>konuk-ı-du-lar</i>	<i>yigreg-i-dü-ler</i>

Kaynak: (Öztürk, 2017: 74)

YZ 1153. *imdi dinle hoş hikāyet hoş haber*
Yūsuf’un bir dāyası vardı meger

[= Şimdi dinle, güzel bir hikāye anlatayım; Yusuf’un meğer bir dadısı varmış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Yusuf’un bir dadısı olduğu bilgisi bir başkasından öğrenilmiştir. Bir başkasından elde edilen bu bilgi beyitte *-dı* eki ile işaretlenmiştir, fakat dolaylılık ifade ettiği için günümüz Türkiye Türkçesine *-muş* eki olarak aktarılması daha uygun görülmüştür. Bunun yanı sıra, aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *meger* sözlüksel birimiyle de desteklenmiştir.

YZ 0165. *imdi dinleñ vèreyüm size haber*
bir bezergān vardı Mısır’da meger

[= Şimdi dinleyin size haber vereyim. Meğer Mısır’da bir tüccar varmış.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Mısır’da bir tüccar olduğu bilgisi bir başkasından duyularak elde edilen bir bilgidir. Bir başkasından elde edilen bilgi, beyitte *-dı* eki ile işaretlenmiştir. *-dı* eki asıl olarak dolaylılık bildirmez fakat bağlamdan hareketle cümlelerin bir dolaylılık bildirdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, günümüz Türkiye

Türkçesine *-mış* ekinin kullanılarak aktarılması da bu durumu destekler niteliktedir. *Meger* kelimesinin kullanımı da ayrıca aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi desteklemektedir.

3.1.6. Sözlüksel İşaretleyiciler

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında şimdiye dek ayrı bir sözcük türü olarak ele alınmayan sözlüksel işaretleyiciler, dolaylı bilginin hangi yollarla elde edildiği konusunda yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada sözlüksel işaretleyicilere de yer veriyoruz. Genel itibarıyla Türk dillerinde bilgi kaynağı morfolojik olarak işaretleniyor olsa da sözlüksel işaretleyicilerle cümlelerin ifade ettiği anlam desteklenebilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde incelediğimiz eserlerde dolaylılığın tek başına sözlüksel işaretleyicilerle sağlandığı örneklerle rastlamadık. Fakat semantik açıdan cümledeki dolaylılığı destekler nitelikte kullanılan sözlükbirimlerin tercih edildiği, incelenen Eski Anadolu Türkçesi metinlerine dayanarak söylenebilir. İncelenen eserlerde dolaylılığın tek başına sözlüksel olarak işaretlendiği hiçbir örneğe rastlanmadığından bu başlıkta yalnızca dolaylılığı destekleyen sözlükbirimlere yer verdik.

Bilginin kaynağının anlaşılmasında etkili olan sözlükbirimler günümüz Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bunlara; *galiba, sanırım, meğer, güya, hâlbuki, sanki, şüphesiz* gibi örnekler verilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde de bu gibi sözlükbirimler kullanılmıştır. Örneğin, *sanki* anlamında *san*, *belki* anlamında *bola ki, ola kim*, *şüphesiz* anlamında *şübhesiz, lâ-cerem, lâ-şek...* Fakat bu sözlükbirimler tek başına dolaylılığı işaretler nitelikte olmadıklarından tezde yer verilmedi. Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla *meger* sözlükbiriminin kullanıldığı söylenebilir. *Meger* sözlükbiriminin dolaylılığı destekler nitelikteki örnekleri şu şekildedir;

YZ 1153. *imdi diñle hoş hikāyet hoş haber*
 Yūsuf'un bir dāyası vardı meger

[= Şimdi dinle, güzel bir hikâye anlatayım; Yusuf'un meğer bir dadısı varmış.]

YZ 0165. *imdi diñleş vëreyüm size haber*
 bir bezergān vardı Mısır'da meger

[= Şimdi dinleyin size haber vereyim. Meğer Mısır'da bir tüccar varmış.]

Yusuf ve Zeliha eserinde geçen yukarıdaki beyitlerde *meger*, *+DI* işaretleyicisini dolaylılık anlamında desteklemiştir.

HŞ 2059. *göl-i ter ol varakdan defter étmiş*
 meger bî-vech yazmış ebter étmiş

[= Taze gül o sayfadan defter yapmış. Galiba yersiz yazmış, ziyan etmiş.]

HŞ 2098. *meger ser-keşlik étmiş rahş-ı tayyār*
 anı ‘anķā bigi étmiş nā-be-dīdār

[= Galiba hızlı atı huysuzlanıp onu anka gibi gözden kaybetmiş.]

HŞ 3434. *meger kim imiş kısmet ezelden*
 ki sen geldün ele ben vardum elden

[= Gel gör ki ezelden kısmetimiz senin ele geçmen benim de elden gitmemmiş.]

HŞ 2404. *meger kız kardaşı bu sāye hānuṣ*
 ulu cüfti imiş nūşinrevānuṣ

[= Gelgelelim Sāye Han’ın kız kardeşi, Nūşirevān’ın değerli bir eşiymiş.]

Hüsrev ü Şirin eserinden alınan yukarıdaki beyitlerde meger sözlük birimi dolaylılık anlamının sağlanmasında destekleyici niteliktedir. HŞ 2059 ve HŞ 2098’de *-miş* işaretleyicisini, HŞ 3434 ve HŞ 2404’te *imiş* işaretleyicisini desteklemiştir.

SN 3122. *beni almağa niçe şeh-zādeler*
 başarmadı kısmet saṣadum meger

[= Beni almaya birçok şehzade muvaffak olmadı; oysaki sana kısmetmişim.]

Süheyl ü Nevbahar eserinde geçen yukarıdaki beyitte meger sözlükbirimi +DI işaretleyicisinin dolaylılık anlamını sağlamasında desteklemiştir.

3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları

Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık işaretleyicilerinin *tahmin/ihtimal*, *eleştiri*, *beğeni/hayranlık*, *acıma*, *şımarma*, *kızma/kınama*, *küçümseme*, *yüceltme/övme*, *pişmanlık*, *hayret/şaşırtma*, *sitem/yakınma* gibi pragmatik anlamları vardır. Tez çalışmamızın bu kısmında dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamlarına tezde incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerden örnekler verilmiştir. Dolaylılık işaretleyicilerinin her biri bütün pragmatik anlamları karşılayabilir. Pragmatik anlamlar, cümlelerin bağlamına ve hatta konuşurun tavrına, ses tonuna göre belirlenebilmektedir.

3.2.1. Tahmin / İhtimal

Eski Anadolu Türkçesindeki dolaylılık işaretleyicileri cümleye bazı pragmatik anlamlar kazandırmaktadır. Konuşur, bir olayın veya durumun şahidi ya da katılımcısı olmadan bir olay veya durum hakkında tahminde bulunabilir ya da ihtimaller üzerine konuşabilir. Eski Anadolu Türkçesinde tahmin/ihtimal anlamı dolaylılık işaretleyicileriyle sağlanabildiği gibi modal sözcükler olarak da bilinen sözlükbirimler tahmin/ihtimal pragmatik anlamlarını verebilmektedir.

HŞ 2059. *göl-i ter ol varakdan defter etmiş*
meger bî-vech yazmış ebter etmiş

[= Taze gül o sayfadan defter yapmış. Galiba yersiz yazmış, ziyan etmiş.]

Yukarıda *Hüsrev ü Şirin*'den alınan beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Yersiz yazıp ziyan ettiği bilgisine konuşur, tahmin yoluyla çıkarım yaparak ulaşmıştır. Bunun yanı sıra *meger* (galiba) sözlükbirimi bu bilginin bir tahmin/ihtimal olduğu anlamını bildirmekte destekleyici niteliktedir.

HŞ 2098. *meger ser-keşlik etmiş rahş-ı tayyār*
anı 'ankā bigi etmiş nā-be-dīdār

[= Galiba hızlı atı huysuzlanıp onu anka gibi gözden kaybetmiş.]

Yukarıdaki cümlede çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. *Meger* ifadesi kaynağın zayıflığını, bu bilginin bir ihtimal olduğunu da bildirmektedir.

3.2.2. Eleştiri

Konuşur, Eski Anadolu Türkçesinde eleştirel bir dille ele alacağı olay veya durumu dolaylılık işaretleyicileriyle ifade edebilir. Eleştiri anlamını desteklemekte sözlükbirimlerden de yararlanılabilir. Bacanlı, Türkçedeki dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamları üzerine yaptığı çalışmada hiciv/eleştiri çağrışımının dolaylılık işaretleyicilerinin tipik özelliği olduğunu vurgulamıştır (Bacanlı, 2006: 38).

HŞ 2136. *gidermiş devr eli yüzden hayāsın*
terāzūlarda görmüşler bahāsın

[= Zamane eli, yüzlerinden utanmayı gidermiş, terazilerde değerleri biçilmiş.]

Yukarıdaki beyitte birtakım kimselerin yüzlerinde utanma ifadesi bulunmaması zamana dayandırılmakta, sebep-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Bu durumda çıkarıma dayalı

dolaylı bilgiden söz edilebilir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra eleştiri pragmatik anlamını görmek de mümkündür.

3.2.3. Beğeni / İltifat

Eski Anadolu Türkçesinde beğeni, hayranlık, iltifat anlamları dolaylılık işaretleyicileriyle ifade edilebilir. Dolaylılık işaretleyicilerinin yanı sıra sözlükbirimler de bu anlamı vermede kullanılabilir.

HŞ 0859. *şecā'at ger fütüvvet v'er mürüvvet*
kemāl-i fi'le gelmiş cümle kuvvet

[= Gerek kahramanlık, gerek yiğitlik, gerekse iyilik... Bütün güçler mükemmel bir şekilde onda eyleme dönüşmüş.]

Eylemin gerçekleşme sürecine tanık olunmadığının bildirilmesinin yanı sıra mevcut durumdan çıkarımda bulunma söz konusudur. *Hüsrev ü Şirin*'den alınan yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Aynı zamanda beğeni, hayranlık pragmatik anlamı da mevcuttur.

SN 0332 *ki nitesi hoş düzmiş anı düzen*
söz içinde gey beklemiştir düzen

[= Kitabı yazan ne kadar güzel yazmış; söz içindeki düzen çok gizlenmiştir.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Kitabın güzel yazıldığı bilgisine algıya dayalı (görme) olarak ulaşılmıştır. Bu örnekte *-miş* eki algıya dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir. Ayrıca kitabı yazan için hayranlık/iltifat pragmatik anlamından da söz etmek mümkündür.

3.2.4. Acıma

Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık kategorisi işaretleyicileri acıma pragmatik anlamını çağrıştırabilir.

HŞ 3908. *sögüt yaprağı bigi serv-i lertzān*
yolunup sünbülü müşk olmuş erzān

[= Sögüt yaprağı gibi titreyen bir selvi. Sümbülü yolunmuş, miski ucuzlamış.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Beklenmedik bir değişim gözlemlendiği için *-mış* ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra acıma pragmatik anlamından da söz edilebilir.

3.2.5. Şımarma

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan dolaylılık işaretleyicileri şımarma pragmatik anlamını verebilmektedir.

YZ 0292. *görlü benden dër yaratmadı*
çalab zî yaratmış dër beni ol ferd Rab

[= Allah benden güzelini yaratmadı; bir Allah, beni ne güzel yaratmış.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Konuşur, güzel olduğu bilgisine algıya dayalı (görme) olarak ulaşmıştır. Allah'ın onu güzel yarattığı bilgisini de inancı gereği çıkarım yaparak elde etmiştir. Algıya dayalı olarak elde ettiği bilgi ile inancının yön verdiği düşünce arasında çıkarıma dayalı olarak sebep-sonuç ilişkisi kurmuştur. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, yukarıdaki beyitte *-mış* eki ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra şımarma pragmatik anlamından söz etmek mümkündür.

3.2.6. Kızma / Kınama

Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinin çağrıştırdığı bir pragmatik anlam da kızma/kınama pragmatik anlamlarıdır. Konuşur, kızılacak ya da kınanacak bir durum karşısındaki tavrını dolaylılık işaretleyicileriyle ifade edebilmiştir.

Bununla ilgili örnek beyitler şu şekildedir:

YZ 1303. *Yūsuf eydür uşbu durur işünüz*
kul dëyüben şatmışsız kardaşunuz

[= Yusuf: “İşte, yaptıklarınız bunlardır; kardeşinizi köle diye satmışsınız.” dedi.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi vardır. Bir başkasından elde edilen bu bilginin aktarımında *-mış* işaretleyicisi tercih edilmiştir. Cümleye semantik açıdan bakacak olursak, bir hesap sormanın söz konusu olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra kızma / kınama pragmatik anlamlarından söz etmek mümkündür.

YZ 1298. *öldürür-imişsiz ol böyügünüz*
kurtarup öldürtmemiş eşidünüz

[= Öldürecekmişsiniz, büyük kardeşiniz kurtarmış; öldürtmemiş, duyun!]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı olarak elde edilen bilgi söz konusudur. Aktarıma dayalı dolaylı bilgi, *-mış* ile işaretlenmiştir. Kızma / kınama pragmatik anlamlarından söz edilebilir.

3.2.7. Hesap Sorma / Meydan Okuma

YZ 1295. *Yūsuf eydür almışsınız etmegini
gêrçek mi çıkardunuz göñlegini*

[= Yusuf: “Ekmeğini almışsınız, gömleğini çıkarmışsınız, doğru mu?” dedi.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Ekmeğinin alındığı ve gömleğinin çıkarıldığı bilgisi bir başkasından duyularak elde edilmiştir ve bu aktarıma dayalı dolaylı bilgi *-miş* eki ile işaretlenmiştir. Cümleye semantik açıdan yaklaşacak olursak sorgulama, hesap sorma, kızma / kınama anlamlarının tamamını kapsamakla birlikte hesap sorma pragmatik anlamı öne çıkmaktadır.

YZ 1296. *dağı gömmişsiz şoñını şu kuyu
katı döğmişsiz anı ölsün dèyü*

[= Su dökerek giyeceğini bile gömmüşsünüz; ölesiye dövmüşsünüz.]

Yukarıdaki beyitte aktarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Giyeceğini gömdükleri ve ölesiye dövdükleri bilgisi bir başkasından duyularak elde edilmiştir. Aktarıma dayalı bu bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir. Cümle semantik açıdan değerlendirilecek olursa, meydan okuma, hesap sorma anlamlarından söz edilebilir.

3.2.8. Küçümseme / Aşağılama

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde dolaylılık bildiren cümlelerde, dolaylılık işaretleyicilerinin küçümseme/aşağılama çağrışımında bulunduğu görülmüştür.

SN 2620. *biz umduğumuz sende hîç yogımış
bilün az u mekrün ijen çoğımış*

[= Sende olduğunu umduğumuz şeyler hiç yokmuş; aklın az ve hilen oldukça çokmuş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Umulan şeylerin bahsi geçen kişide bulunmayışı beklenmeyen bir durumdur. Bahsi geçen kişinin tutum ve davranışları göz önünde bulundurularak bir çıkarım yapılmış ve umulan şeylerin onda bulunmayışının yanı sıra aklının az ve hilesinin oldukça çok olduğu bilgisi elde edilmiştir. Çıkarıma dayalı olarak beklenmeyen bir bilgiye ulaşıldığı için *+ımış* dolaylılık işaretleyicisi tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra küçümseme / aşağılama pragmatik anlamları söz konusudur.

SN 0930. *êlümde başarmaz imişsin işi*
yoğımış senün bigi ebleh kişî

[= Ülkemde işin üstesinden gelmemiş görünüyorsun; senin gibi akılsız biri yokmuş!]

Süheyl ü Nevbahar'dan alınan yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Mevcut durum göz önünde bulundurularak yapılan yorum sonucunda bahsi geçen kişinin akılsız biri olduğu bilgisi elde edilmiştir. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi +ımış ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra küçümseme / aşağılama pragmatik anlamından da söz edilebilir.

3.2.9. Yüceltme / Övgü

Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık bildiren cümlelerin pragmatik anlamlarında küçümseme/aşağılama gibi pragmatik anlamlar görüldüğü gibi yüceltme / övme pragmatik anlamları da görülmektedir.

HS 5707. *çü bālā kıldı sēni haq ta'ālā*
ne zehrem var ki dēyem zīr ü bālā

[= Seni yüce Allah yüksekte yaratmış. Alt üst demek ne haddime!]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Bahsi geçen kişinin Allah tarafından yüksekte yaratıldığı bilgisi, konuşurun gördüklerini yorumlamasıyla elde ettiği bir bilgidir. Yani, konuşur Allah'ın bahsi geçen kişiyi yüksekte yaratması eylemine şahit olmamıştır ya da doğrudan katılımcısı konumunda değildir. Örnekte görüldüğü üzere bu dolaylı bilgi -dı eki ile işaretlenmiştir. -dı eki ile işaretlenen çıkarıma dayalı dolaylı bilgi, günümüz Türkiye Türkçesine -mış eki kullanılarak aktarılmıştır. Beyitte -dı ekinin tercih edilmiş olması söz konusu bilginin dolaylı bilgi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. “Seni yüce Allah yüksekte yaratmış.” ifadesinde hitap edilen kişi yüceltilmiştir. Yüceltme / övme pragmatik anlamlarından söz edilebilir.

YZ 0192. *şūretin görür aña kalur 'aceb*
zī yaratmış dēr beni ol ferd Rab

[= Suratını görür, buna şaşar; “O tek Rab beni ne güzel yaratmış.”]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı bilgiden söz edilebilir. Konuşur, kendisinin güzel olduğu bilgisine suratını görerek ulaşmıştır. Kendini övmek için, “O tek Rab beni ne güzel yaratmış.” ifadesini kullanmıştır. Konuşur, eylemin gerçekleşme anına, yani yaratılma anına

şahit olmadığından *-miş* ekini kullanmıştır. Konuşur burada kendisini övmektedir. Övgü ve şımarma pragmatik anlamları bir aradadır.

3.2.10. Pişmanlık

Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicileri ile kişinin pişman olduğu bir durumu ifade ettiği örneklerde görülmüştür. Dolaylılık işaretleyicileri cümleye pişmanlık anlamı katabilir.

SN 4078. *ki ey hayf bilüsüzün êtdüm iş*
kişi şandığı toğru gelmez imiş

[= Yazık ki bilmeyerek bir iş yaptım; kişinin düşündüğü şey doğru bir şekilde gerçekleşmezmiş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Tecrübelerden yararlanılarak çıkarım yapılmış ve kişinin düşündüğü şeyin doğru bir şekilde gerçekleşmeyeceği bilgisine ulaşılmıştır. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi *+miş* işaretleyicisiyle belirtilmiştir. Pişmanlık pragmatik anlamı söz konusudur.

3.2.11. Hayret / Şaşırma

Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicileri, beklenmedik bir durumla karşılaştığında da kullanılmıştır. Bu durumlarda hayret ve şaşırma pragmatik anlamları ortaya çıkmaktadır.

HŞ 3320. *kamer nûrı güneşden rûşen olmuş*
felekler sebze-zârı gül-şen olmuş

[= Ay ışığı güneşten daha parlak olmuş; gök çayırları gül bahçesine dönmüş.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Konuşur beklenmeyen bir değişim gözlemlediği için elde ettiği bilgiyi *-miş* ekiyle işaretlemiştir. Konuşur için beklenmeyen bir durum olan bu bilgi cümleye hayret/şaşırmaya pragmatik anlamlarını katmıştır.

SN 0041 *havâdağı kuşlar denizde yüzen*
balıklar kamu eylemişler düzen

[= Havadaki kuşlar, denizde yüzen balıkların tamamı bir düzen oluşturmuş.]

Yukarıdaki beyitte algıya dayalı dolaylı bilgiden söz edilebilir. Eylemin gerçekleşme anına şahitlik söz konusu değildir fakat eylemin sonucunda yani düzen oluşturma eylemi tamamlandıktan sonraki durum gözlemlenerek bu bilgiye ulaşılmıştır. Söz konusu durum,

şaşkınlığa sebep olduğundan *-miş* işaretleyicisi tercih edilmiştir. Şaşırma ve bunun yanı sıra beğeni pragmatik anlamından söz edilebilir.

YZ 0764. *Yüzlerinden artuķı yanmış oda*
Yanmamış yüzleri hêç ol tayfada

[= Yüzlerinden başka her yerleri ateşte yanmış; yüzleri hiç yanmamıştı.]

Yukarıda verilen beyitte algıya dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Eylemin gerçekleşme anına şahit olunmamış ya da bizzat katılımcısı olunmamış lakin mevcut durum algılanarak (görme) elde edilen bilgi, *-miş* eki ile işaretlenmiştir. Beyitte bahsi geçen kişilerin yüzlerinin dışında her yerinin yanıp yalnızca yüzlerinin yanmamış olması hayret ve şaşkınlığa sebep olmuştur. Hayret/şaşırma pragmatik anlamından söz edilebilir.

3.2.13. Sitem / Yakınma

Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicileri kimi zaman cümleye sitem/yakınma pragmatik anlamlarını katmıştır.

HŞ 4641. *şu kim cismi kûrudan yaşdan êtdi*
benüm beñzer vücûdum taşdan êtdi

[= Bedeni kuru ve yaştan yaratan Allah, galiba benim bedenimi taştan yapmış.]

Yukarıdaki cümlede çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Çektiği acılara yalnızca taştan bir bedenin dayanabileceği bilgisine bulunduğu durumu değerlendirerek ve çıkarımda bulunarak ulaşmıştır. Bu çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi de *-di* ekiyle işaretlemeyi tercih etmiştir. Dolaylı bilginin işaretlenmesi beyitte *-di* ekiyle sağlanmıştır fakat cümlede semantik açıdan dolaylı bilgi söz konusu olduğu için günümüz Türkiye Türkçesine *-miş* olarak aktarılması uygun görülmüştür. Burada söz konusu olan bilgi, doğruluğundan emin olunmayan bir bilgidir. Bunun yanı sıra sitem/yakınma pragmatik anlamından da söz edilebilir.

HŞ 5994. *sanurdum dost ol hōd düşmen imiş*
degül cān āfet-i cān u ten imiş

[= Onu dost sanırdım, meğerse düşmanmış. Can değil, beden ve canın afetiymiş.]

Yukarıdaki beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Konuşur, dost sandığı öznenin aslında düşman olduğu bilgisine tutum ve davranışlarından ve başına gelenlerden çıkarımda bulunarak ulaşmıştır. Bu çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi de *+imış* ile işaretlemeyi

tercih etmiştir. Bunun yanı sıra pişmanlık/sitem/yakınma pragmatik anlamından söz etmek mümkündür.

HŞ 3434. *meger kim imiş kısmet ezelden*
 ki sen geldün ele ben vardum elden

[= Gel gör ki ezelden kismetimiz senin ele geçmen benim de elden gitmemmiş.]

Yukarıdaki beyitte verilen bilgiye konuşur, karşılaştıkları durumu yorumlayarak ulaşmıştır. Çıkarıma dayalı dolaylı bilgi söz konusudur. Çünkü konuşur, bahsi geçen kişinin ele geçmesi, kendisinin de elden gitmesi bilgisini sebep-sonuç ilişkisi kurarak kismetiyile bağdaştırmaktadır. +*imiş*, bu beyitte çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemektedir. Beyitte geçen meğer sözü, günümüz Türkiye Türkçesine gel gör ki şeklinde aktarılmıştır. Bu ifadeler de elde edilen bilginin umulmayan bir bilgi olduğu anlamını desteklemektedir. Umulmayan bu bilginin ifade edilişinden sitem/yakınma pragmatik anlamı çıkarılabilir.

4. SONUÇ

Kanıtsallık kategorisi bilginin kaynağıyla ilgilenen, bilginin kaynağını işaretleyen bir gramer kategorisidir. Kanıtsallık kategorisi, yaygın olarak epistemik kiplik olarak adlandırılan bilgi kipliği ile zaman, görünüş, kip ve kiplik kavramlarıyla bazı durumlarda yakından ilişkili olmakla birlikte bağımsız bir gramer kategorisidir (Aikhenvald, 2004: 1). Kanıtsallık kategorisinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki kaynaktan söz edilir. Fakat Türkçede kanıtsallık kategorisi dolaylılık tabanında ele alınmaktadır. Dolaylılık kategorisi, bilginin dolaylı yollardan elde edildiği önermelerle ilgilenir. Dolaylı bilgi; çıkarıma dayalı, aktarıma dayalı ya da algıya dayalı olmak üzere üç şekilde elde edilebilir (Johanson, 2003: 65-66).

Bu çalışmada dolaylılık kategorisi Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Yusuf u Zeliha*, *Hüsrev ü Şirin*, *Süheyl ü Nevbahar* örneğinde incelenmiştir. Eserlerde geçen dolaylılık işaretleyicileri tespit edilmiştir. Dolaylılık işaretleyicileri üç dolaylı bilgi türü bakımından değerlendirilmeye tabi tutularak algıya dayalı, çıkarıma dayalı yahut aktarıma dayalı dolaylı bilgiler olmak üzere yorumlanmıştır. Dolaylılık işaretleyicileri bilginin kaynağıyla ilgili kesin olarak doğru bilgi vermeyebilir. Dolaylılık kategorisi bu tezde yalnızca edebi eserler üzerinde incelendiğinden yalnızca metnin bağlamı göze alınarak değerlendirme yapılmıştır. Özellikle günlük konuşma dilinde jest ve mimikler, vurgu ve tonlama daha kesin yorumlara izin verebilmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi edebî eserler söz konusu olduğunda bağlamın desteğiyle yorumlama yapılabilmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Zeliha*'sı, Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin*'i, Mes'ud Bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar*'ı dolaylılık kategorisi bağlamında incelenerek şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılığın işaretlenmesinde en sık kullanılan işaretleyici {-mİş} ekidir.

2. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılığın işaretlenmesinde sıklıkla tercih edilen işaretleyicilerden biri de {+Imİş} ek-fiilidir.

3. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık kategorisinin asıl işaretleyicilerinden sayılamayacak kadar az kullanılmakla birlikte {-Up} ekinin dolaylılık bildirdiği bir beyit tespit edilmiştir.

4. Eserlerin incelenmesi sonucu bazı beyitlerde {-mİş} ekinin yerine {-DI} ekinin tercih edildiği görülmüştür. Yani bağlama bakıldığında {-DI} ekinin de dolaylılık bildirdiği örnekler saptanmıştır.

5. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylı bilginin işaretlenmesinde {+IDI} ek-fiilinin de kullanımı söz konusudur.

6. Dolaylılık kategorisi günümüz Türkçesinde *sanki, galiba, meğer, halbuki, şüphesiz, güya, muhtemelen, belki, sanırım* gibi sözlüksel işaretleyicilere sahiptir. Eski Anadolu Türkçesinde de sıklıkla *sanki* anlamında *san*, *belki* anlamında *bola ki, ola kim, ola ki, bolay kim*, *şüphesiz* anlamında *şübhesiz, lā-cerem, lā-şek* gibi sözlükbirimler kullanılmıştır. Fakat bir sözlükbirimin dolaylılık işaretleyicisi olduğunu söyleyebilmek için tek başına dolaylı bilgiyi işaretleyebilmesi gerekir. Fakat bu sözlükbirimlerin ne tek başına dolaylı bilgiyi işaretlediği örneklerle ne de dolaylılık işaretleyicilerini desteklediği örneklerle rastlandı. Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık işaretleyicilerini destekler nitelikte kullanılan sözlükbirimin yalnızca *meğer* olduğu görüldü.

7. Dolaylı bilgi türü algıya dayalı, çıkarıma dayalı ve aktarıma dayalı bilgi türü olmak üzere üçe ayrılır. Eski Anadolu Türkçesindeki dolaylılık kategorisi işaretleyicilerinden her biri bu üç bilgi türünü de işaretleyebilmektedir.

8. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık kategorisi işaretleyicilerinin çağrıştırdığı pragmatik anlamlar da ortaya konmuştur. Buna göre Eski Anadolu Türkçesinde dolaylılık işaretleyicilerinin *tahmin/ihtimal, eleştiri, beğeni/hayranlık, acıma, şımarma, kızma/kınama, hesap sorma/meydan okuma, küçümseme/aşağılama, yüceltme/övgü, pişmanlık, hayret/şaşıрма, sitem/yakınma* gibi pragmatik anlamları ifade ettiğini söylemek mümkündür.

9. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinden {-mİş} ekinin dolaylılık bildirdiği 41 beyit saptandı. Bu beyitlerden 18'inde dolaylılık işaretleyicisi {-mİş}, aktarıma dayalı dolaylı bilgi türünü işaretlemiştir. Bu beyitlerden 10'unda dolaylılık işaretleyicisi {-mİş}, algıya dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir. Bu beyitlerden 11'inde dolaylılık işaretleyicisi {-mİş}, çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir. Bu beyitlerden 1'inde çıkarıma dayalı ve aktarıma dayalı dolaylı bilgi bir arada kullanılmıştır. Bu beyitlerden 1'inde de çıkarıma dayalı ve algıya dayalı dolaylı bilgi bir arada kullanılmıştır.

10. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinden {+Imİş} ek-fiilinin dolaylılık bildirdiği 22 beyit saptandı. Bu beyitlerden 12'sinde dolaylılık

işaretleyicisi {+ImIş} aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir. Bu beyitlerden 1’inde dolaylılık işaretleyicisi {+ImIş} algıya dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir. Bu beyitlerden 9’unda dolaylılık işaretleyicisi {+ImIş} çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir.

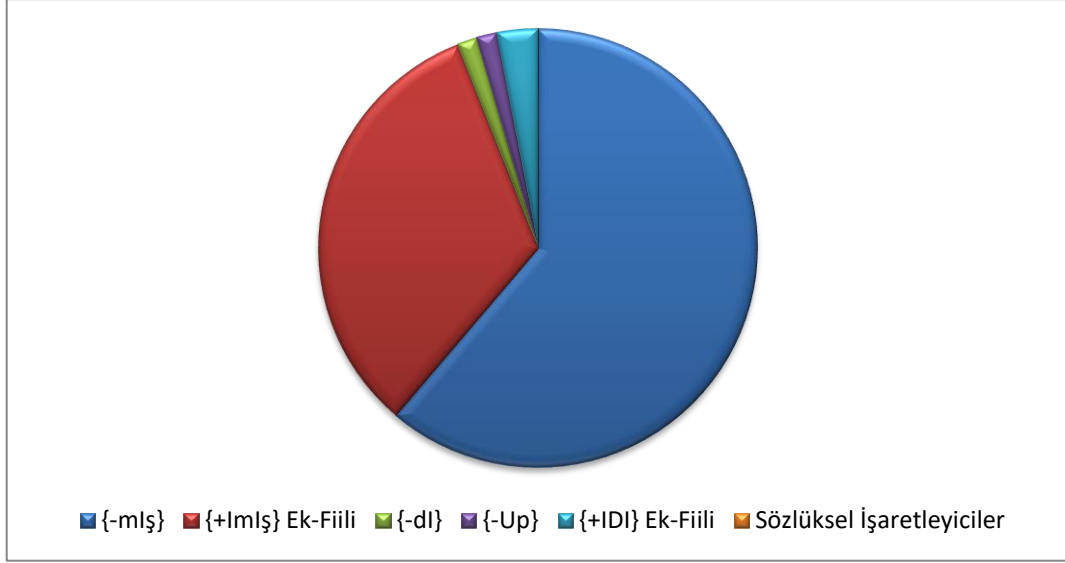
11. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinden {-Up} ekinin dolaylılık bildirdiği 1 beyit saptandı. Bu beyitte dolaylılık işaretleyicisi {-Up}, aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir.

12. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinden {-DI} ekinin dolaylılık bildirdiği 1 beyit saptandı. Bu beyitte dolaylılık işaretleyicisi {-DI}, çıkarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir.

13. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinden {+IDI} ek-fiilinin dolaylılık bildirdiği 2 beyit saptandı. Bu beyitlerde dolaylılık işaretleyicisi {+IDI}, aktarıma dayalı dolaylı bilgiyi işaretlemiştir.

14. İncelenen eserlerde Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicileriyle birlikte kullanılıp dolaylılık anlamını destekleyen *meger* sözlükbirimine 7 beyitte rastlandı.

15. Eski Anadolu Türkçesi dolaylılık işaretleyicilerinin ortaya çıkardığı pragmatik anlamlardan tahmin/ihtimal pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, eleştiri pragmatik anlamının ortaya çıktığı 1 beyit, beğeni/iltifat pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, acıma pragmatik anlamının ortaya çıktığı 1 beyit, şımarma pragmatik anlamının ortaya çıktığı 1 beyit, kızma/kınama pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, yüceltme/övgü pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, pişmanlık pragmatik anlamının ortaya çıktığı 1 beyit, hesap sorma/meydan okuma pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, küçümseme/aşağılama pragmatik anlamının ortaya çıktığı 2 beyit, hayret/şaşıрма pragmatik anlamının ortaya çıktığı 3 beyit, sitem/yakınma pragmatik anlamının ortaya çıktığı 3 beyit tespit edildi.

Şekil 4.1. EAT’de Dolaylılık İşaretleyicilerinin Kullanım Oranları

Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan veya nadiren kullanılan dolaylılık işaretleyicilerine dikkat çekebilmek amacıyla sınıflandırma, işaretleyicilere göre yapıldı. Dolaylı bilgi türlerine göre sınıflandırma yapılmamasının nedeni, bütün işaretleyicilerin bütün bilgi türlerini işaretleyebilmesidir. Neticede, bir işaretleyicinin en çok işaretlediği bilgi türünü tespit etmek yanıltıcı olacaktır. Bütün dolaylılık işaretleyicileri, bütün dolaylı bilgi türlerini işaretleyebilir. Bunun yanı sıra herhangi bir dolaylılık işaretleyicisi cümlenin bağlamına göre farklı pragmatik anlamlar çağrıştırabilir.

KAYNAKÇA

- Aikhenvald, A. Y.** (2004). *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- Aksu-Koç, A.** (1988). *The acquisition of aspect and modality: the case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Al, E.** (2018). *Adana ve Osmaniye Ağzlarında Geçmiş Zaman İşaretleyicilerinin Doğrudanlık-Dolaylılık Bağlamında Görünimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana
- Alptekin, S.** (2022). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde "-DI" ve "mİş" Biçimbirimlerinin Kanıtsallık İşlevinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Aslan Demir, S.** (2013). Türkmencede Kanıtsallık/Evidensiyellik. Ü. Gürsoy, Y. Kartallıoğlu, F. Ersoy, D. Ergönerç Akbaba, F. Güner Dilek, & H. Yazıcı Ersoy içinde, *Prof.Dr. Leyla Karahan Armağanı* (s. 409-420). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan Demir, S.** (2014). Türkmencede eken. *Turcology and Linguistics* (s. 21-29). içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Aslan Demir, S.** (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ata, A.** (2014). *Harezmi-Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, İ. A.** (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınevi.
- Bacanlı, E.** (2006). Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 35-47.
- Benzer, A.** (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Cevizci, A.** (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ciğâ, Ö.** (2013). *Süheyl ü Nevbahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Coding of Evidentiality.** (2022). The World Atlas of Language Structures: [Erişim: 08.02.2022, <https://wals.info/feature/78A#2/18.0/149.9>]
- Çağatay, S.** (1944). Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar. *DTCF Dergisi*, 2/2, 297-312.
- Demir, N.** (2012). Türkçede Evidensiyel. *Bilgi*, 97-118.

- Dilaçar, A.** (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *TDAY Belleten*, 83-145.
- Dilçin, C.** (2016). *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahar İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Doğan, T.** (2018). Horasan Türkçesinin Bocnurd Ağzında Kanıtsallık (Evidentiality). *SUTAD*, 1-14.
- Eker, S.** (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınevi.
- Ercilasun, A. B.** (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M.** (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülsevin, G.** (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G., & Boz, E.** (2006). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Johanson, L.** (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality*, 273-290.
- Kahraman, C., & Bosnalı, S.** (2017). Türkçe ve Japoncada Kanıtsallık. *Söylem Filoloji Dergisi*, 129-149.
- Karabağ, İ.** (2000). Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 275-278.
- Kerimoğlu, C.** (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kılıç, F.** (2005). Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 68-113.
- Korkmaz, Z.** (2006). Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri. *TDK Belleten*, 99-105.
- Korkmaz, Z.** (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, M.** (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbaykal, C.** (2019). *Azericede Evidensiyel*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özkan, M.** (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Öztürk, E.** (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Palmer, F. R.** (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slobin, D., & Aksu, A.** (1982). Tense, Aspect, and Modality in the use of the Turkish Evidential. *Tense-Aspect: Between Semantics & Pragmatics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 185-200.
- Şan, F.** (2017). *Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*. (Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Taş, İ.** (2020). *Şeyyad Hamza Yusuf ve Zeliha (Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T., & Ölmez, M.** (2003). *Türk Dilleri -Giriş-*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Timurtaş, F. K.** (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 331-368.
- Timurtaş, F. K.** (2005). *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl Gramer - Metin - Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tuğlacı, G.** (2019). Kanıtsallık Kategorisi Açısından -DI Biçimbirimi. *Türkbilig*, 153-161.
- Tuğlacı, G.** (2020). Özbekçede Dolaylılık Kategorisi. *Dil Araştırmaları*, 175-192.
- Tülübaş, T.** (2017). *Hüsrev ü Şirin Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Üzüm, M.** (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Willet, T. L.** (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51-97., 51-97.
- Yalman, N.** (2019). *Kanıtsallık Ulamının Türkçe ve Fransızcada Karşıtsal Bir İncelemesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ, Türkiye: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Yılmaz, O.** (2020). *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn*. İstanbul: Akademik Kitaplar.